

TÖZCÜLÜK-İLİŞKİSELLİK DİKOTOMİSİ AÇISINDAN İLİŞKİSEL SOSYOLOJİK MODELLERİN TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİ PRATIĞI VE DÜŞÜNÜMSELLİĞİ AÇISINDAN OLASI AÇILIMLARI

Şeref ULUOCAK*

Özet

Sosyoloji literatürü içinde uzunca bir zamandan beri, fail-yapı, özne-nesne, tümevarım-tümdengelim, nesnellik-düşünümSELLİK, mikro-makro, açıklama-yorumlama gibi her biri ontolojik, epistemolojik ve metodolojik tavır alışların çeşitli düzeylerinde etkisini farklı biçimlerde gösteren dikotomik kavram çiftlerinin etrafında yürütülmekte olan tartışmalara tanık olunmaktadır. Bu tartışmalar içinde söz konusu kavram çiftlerinin daha temel bir dikotomi biçimi olarak sosyal dünyanın öncelikli olarak “tözlerden mi?” yoksa “süreçlerden” dolayısıyla da “ilişkilerden mi?” oluştuğu sorunsalı üzerinden başlatılan ve farklı versiyonlarına karşın “herşeyin ilişkisel olduğu” sayılıştısından hareketle belirli bir perspektifler bütünü olarak, “ilişkisel sosyoloji” başlığı altında, artık daha sık duymakta olduğumuz yaklaşımlar önem kazanmaya başlamıştır. Bu yaklaşımların ontolojik ve epistemolojik açılarından ideal tıpsel düzeydeki farklılaşmalarına ilişkin temel yaklaşımların ele alındığı bu çalışma kapsamında, temel sorunsalın bireylerin, kurumlar, toplumsal yapılar ve kültürler ile ilişkiye girip girmedikleri; nedensel açıklayıcı mekanizmalar olarak, ampirik ve mantıksal açıdan bireylerle toplumsal bakımdan cisimleşmiş, şeyleşmiş örüntüler arasında “ilişki” biçimleri kurulup kurulamayacağı üzerinden farklılaşmaların olduğu görülmüştür.

Türkiye’de bugün, tarihsel olarak normatif siyasete eklenmiş ve siyaset alanının müdahaleleri ile kendi özerk sermaye biçimlerini geliştirememiş politye ağırlıklı bir sosyolojinin giderek daha fazla ilişkisel ve tahakkümsüzlük olarak özgürlük etiğini temele alan bir perspektifi dile getirmeye başladığı, sosyolojik aklın, araçsal olmaktan çok, düşünümSELLİKLE kendini sorgulamaya başladığı bir sosyolojinin sosyolojisinin gelişmeye başladığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, Sociustan çok politye ağırlıklı bir sosyal bilim pratiği ve bu pratiği besleyen sosyo-ekonomik-kültürel-politik ve bilişsel anlam çerçevelerinin dışına çıkabilecek özerk bir bilim ve dolayısıyla da sosyal bilim alanı oluşturulabilmesinin olanağı, sosyal bilimcilerin düşünümSELLİĞİ kadar bu düşünümSELLİĞİ pratik gerçekliğe aktarabilmeye imkan verecek bir yapı sorunu olarak varlığını sürdürmeye devam ediyor görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Tözcülük, ilişkisellik, ilişkisel sosyoloji, kökten ilişkisellik, derin ilişkisel ontoloji, retrodüksiyon.*

*Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: uluocaks@gmail.com

RELATIONAL SOCIOLOGY MODELS’ POSSIBLE EXPANSIONS IN SOCIOLOGY PRACTICE AND REFLEXIVITY IN TURKEY FROM THE VIEWPOINT OF SUBSTANTIALISM AND RELATIONALITY DICHOTOMY

Abstract

Discussions on dichotomic notion couples which demonstrate various ontological, epistemological and methodological positionings like agency – structure, subject – object, induction – deduction, causality- reflexivity, micro – macro or explanation – interpretation have been witnessed for a long time in sociology literature. Among these discussions, various approaches, which are more often-heard nowadays, under the title of “relational sociology” which questions if the social world consists of “the substances” or “processes” – therefore relations - and suggests that “everything is relational” have started to gain more importance. Within the scope of this research which focuses on the ideas of social scientists on the ideal type models relating to ontological and epistemological differentiations, it has seen that the main problematic about differentiations in relational sociology centres upon whether the individuals –as living creatures- get in contact with social structures, institutions and cultures and whether some “relation” types –relational perspectives- can be built as explanatory mechanisms between the individuals and the reified patterns of social life empirically and logically.

It has been thought that in todays Turkey, a polity based sociology which historically articulated to normative politics and failed to develop its own autonomous capital types because of the political interferences has been giving its place to a much more relational and freedom based sociological perspective. Thus, a sociology of sociology which leads sociological reason questioning itself with reflexivity rather than functioning instrumentally has started to be mentioned. However, it seems that the possibility of an autonomous social science which goes beyond the polity based (rather than Socius based) social science practice and social–economic–cultural–political meaning frameworks which maintain this practice continues its existence as a structure problem about allowing social scientists’ reflexivity and being able to put this reflexivity into practice.

Keywords: *Substantialism, relationality, relational sociology, radical relationism, deep relational onthology, retroduction.*

Giriş

Sosyal Bilimler alanında mevcut düalizmlerin; yapı-fail, yapı-etkileşim, makro-mikro, anlama-açıklama, nitel-nicel vb; *sosyal araştırma praksi* ile *sosyal kuram inşası* süreçleri arasındaki ilişkileri çikmaza sokacak

bir biçimde sosyal bilimsel bilgi edinme etkinliğini istila etmiş oldukları düşüncesi öteden beri tartışılmakta olan ve bugün de yine farklı boyutlarıyla ele alınmakta olan temel bir problematik olarak dikkat çekmektedir.

Söz konusu ikiliklerin aşılması çabalarının, *sosyal bilimlerin ne türden bilimler oldukları* sorusuna verilebilecek yanıtların beraberinde getirdiği ve nesne ya da araştırma biriminin “ne” olduğu ve bu neliğin bilgi olanaklarına nasıl taşınabileceğine ilişkin olarak, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayılılar açısından “ideal tipsel” bakımdan *pozitivist* ve *hermeneutik* paradigmlar biçiminde ayrıştırılan perspektiflerin *varsayımlarının aşılması ile mümkün olabileceği kanaati*, bugün sosyal bilimler alanında özellikle de ilişkisel sosyoloji alanında giderek yaygınlık kazanmış görünmektedir.

Bu yönüyle en temel ikilik biçimi olarak “*yapı-fail*” ikiliği olarak bilinen ikici düşünme biçiminin ötesine geçebilme çabaları açısından, ilişkisel sosyoloji olarak bir süreden beri adlandırılmakta olan yaklaşımların önemli katkılar sağladıkları ve giderek bu yöndeki ilişkisel arayışların başlı başına paradigmatik bir önem kazanmaya başladığına tanık olunmaktadır.

Sosyal bilimler alanındaki bir çok ikiliğin ötesine geçme çabasındaki metodolojik arayışlara içkin olan, ontolojik ve epistemolojik sayılıların gözden geçirilmesi ihtiyacı, ilişkisel sosyolojik perspektifler çerçevesinde metodoloji tartışmalarının daha da ötesine geçen ve metodoloji tartışmalarını önceleyen ontolojik bir alandan başlatılan anti-temel arayıcı ve töz karşıtı bir perspektifler bütünü olarak dikkat çekmektedir.

Farklı zamanlarda farklı sosyal bilimciler tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda belirginlik kazanan bir yaklaşımlar bütünü olarak dikkat çeken ilişkisel sosyolojik perspektifin mevcut ikiliklerin aşılması çabaları içinde tözsel olmayan ilişkisel bakış açılarının geliştirilmesi açısından olduğu kadar, nesnesinin *süreçsel*, *bağlamsal* ve *akışkan* dinamiklerini göz önünde bulunduran *ilişkisel* ya da *dolayımlayıcı kavramsal inşaların* oluşturulabilmesi açısından da önemli katkılar sağlamaya devam edeceği düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında, tözçü yaklaşımlar karşısında paradigmatik bir referans çerçevesi oluşturup oluşturamayacakları tartışılmakta olan ilişkisel

sosyolojik yaklaşımların, “ideal tip” açıdan ontolojik ve epistemolojik varsayımları açısından farklılaştırılabilecek belli başlı türlerinin analitik bir betimlemesi ve değerlendirmesi amaçlanmaktadır.

1. Tözcülüğün Anlamları

Tözcü yaklaşım, başlangıç noktasını, bütün sorgulamanın temel biriminin, çeşitli tözler (şeyler, varlıklar, özler) olduğu varsayımından almaktadır. Buna göre sistematik analiz, “kendine yeten” ve “önceden biçimlenmiş” olarak kabul edilen bu varlıklardan başlatılan, ardından da söz konusu varlıkların kendilerini de içeren devingen akışların hesaba katılması suretiyle gerçekleştirilen bir nitelik taşımaktadır (Emirbayer 2012: 26-27).

Şekil 1. Tözcü varlık ve varlığa dışsal ilişki modeli

Cassirer (1953:8)’e göre Aristotelesçi çerçeveye uygun düşen bu türden bir özcü kavramsallaştırmada, nitelik ve nicelik, zaman ve uzam belirlenimleri türünden (ilişkisel) belirleyicilerinin kendisi bir varlık taşımamaktadır. Onlar ancak *gerçek varlıklar* tarafından var kılınan mutlak gerçekliklerin özellikleri olarak geçerlilik kazanmaktadırlar. Bu noktadan hareketle, *ilişki kategorisi* bu anlamda gerçek olarak tanımlanan varlık nosyonundan bağımsızlık taşımamakta ve ilişkiler; gerçek varlık üzerinde onun gerçek doğasını etkilemeyecek biçimde sadece ek değişiklikler ve dışsal değişiklikler yaratabilecek bir etki biçimi olarak tanımlanmaktadırlar.

Tözcülük, gündelik yaşamda *kişilerin eylemlerinin, onları önceleyen ve çevreleyen koşullar çerçevesinde nedenleriyle ele alınmasını içeren bir öyküleme tipi* geliştirilebilmesi biçimindeki pratik olarak gündelik yaşama geçirilmesi ve kazanılması daha zor olan bir akıl yürütme alışkanlığının *tam tersi bir bir öyküleme biçimi* olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeğin ve Göker (2012: 12)’in ifadesiyle, tözsel olmayan bir öyküleme biçiminin aksine tözcü anlatılar *bireylere ya da kişilere tözsellikler yüklenerek onların eylemlerine ilişkin değer yarguları içeren öyküleme biçimleri* olarak dikkat çekmektedir.

Tözcülük ile gerek dil kullanımı ve gerekse düşünme biçimlerimiz arasındaki ilişkiler öznel-arası ve bilgi sosyolojik bir ilişkiye dikkat çekmektedir.

Bauman (2003:14)'nın “bu dünyanın kendisi, büyük ihtimalle bizim tanımlamalarımızla kendisini tanıyamazdı” ifadesi bu noktada dilin sınırlarını göstermekle kalmayıp, dil kullanma biçimimize bağlı olarak, Wittgenstein’in “kavramlarımız değiştiğinde dünyamız da değişir” (Keat,Urry 1994: 265) önermesini akıllara getirmektedir.

Wittgenstein’in bu perspektifi, *Tractatus* başlıklı çalışmasından *Felsefi Soruşturmalar*’ına gelindiğinde bambaşka bir nitelik kazanarak, dile yüklediği misyon açısından, tanımlama işlevi ve kural bağımlı olma niteliğinin ötesine geçen bir ilişkisellik kazanmış görünmektedir. Hadot (2011:11)’ya göre, Wittgenstein’in *Felsefi Soruşturmalar*’ında, dilin biricik görevi nesnelere adlandırmak ya da göstermek veya düşünceleri tercüme etmek değildir ve bir cümleyi *anlama edimi, genelde bir müzikal temayı anlamak dediğimiz şeye sanıldığından çok daha yakındır*. Kesinlikle, demek ki dil değil, ama Wittgenstein’in dediği gibi, daima belirli bir etkinliğin; somut bir durumun ya da bir yaşam biçiminin; perspektifine oturan “*dil oyunları*” söz konusu olmaktadır.

Varlıklara yüklenen tözsel niteliklerin, bu varlıklara ilişkin *eylemlerin ilişki niteliklerinin önüne geçtiği* bir düşünme ve konuşma biçimini örnekler bir biçimde ifadesi ile Wittgenstein, dil kullanım pratiğinin kendisi kadar bu pratiğe içkin tözcü eğilimlere de dikkat çekiyor görünmektedir.

Bu noktada tözsel düşünme biçimlerinin özellikle “dili kullanım biçimleri” üzerinden gündelik gerçekliğin ve dolayısıyla da bu gerçekliği bilgi konusu etme amacındaki sosyal bilimlerin dilsel ifade biçimlerine kadar kökleşmiş olduğuna vurguda bulunan Elias (1978: 111)’ın “*konuşmanın ve düşünmenin yeni araçları*”na olan ihtiyacımıza yönelik vurgusu, söz konusu tözsel düşünme biçimleri karşısındaki ilişki düşünme biçimlerine davet çıkaran bir düşünümselliğin konusu haline gelmektedir.

Sosyal dünyanın tözlerden oluştuğu ve buna bağlı olarak “varlıkların ilk, ilişkilerin ise bunların akabinde geldiği fikri”ne karşılık gelen tözcü yaklaşımlar, sosyoloji literatüründe *akılcı-etmen* ve *norm-temelli* modeller,

çeşitli *bütünselcilik-yapısalcılık* biçimleri ve *istatistiksel “değişken”* analizlerini temel alan yaklaşımların perspektifleri çerçevesinde örneklendirilebilir. Emirbayer (2012: 25)’e göre adı geçen yaklaşımlar, sosyal dünyanın tözlerden oluştuğu fikrini açık ya da üstü kapalı bir biçimde de olsa tercih eden yaklaşımlar olarak dikkat çekmektedir.

Tözsel yaklaşımların aksine, sosyal gerçekliğin tözlerden oluştuğunu ve varlıkların ilk ve ilişkilerin onların akabinde geldiği fikrini reddederek, sosyal gerçekliğin devingen, süreçsel terimlerle anlatılmasının tutarlı analitik yollarını arayan yaklaşımlar bütünü olarak ise bugün “ilişkisel” yaklaşımlar giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

Tözler ve ilişkiler arasındaki ilişkiselliğe yönelik akıl yürütme stratejileri açısından Powell(2015:313)’ın *kökten ilişkisellik* olarak nitelendirdiği epistemolojik konumlanma biçimi göz önünde bulundurulduğunda, *kökten İlişkiciliğin*, özcü iddiaları doğrudan reddetmediği aksine bu türden bir ilişkililiğin Powell(2015)’ın *belirlenimci ve eş-belirlenimci* olarak tanımladığı ilişkililik biçimlerinden farklı olarak sosyologların bir olgunun asli olarak deneyimlenmesine imkân veren ilişki süreçlerin temin edilmesine yönelik araçları temin etme misyonu üstlendiğine tanık olunmaktadır. Buna göre “öz olarak adlandırılan her şey *sıkıca düğümlenmiş*, fakat yeteri kadar emek sarf edildiğinde çözülmesi olası yoğun bir ilişki demeti” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Kişinin bu emeği sarf etmek isteyip istemediği koşullara bağlıdır, çünkü ilişki bir çerçevede bilim artık deneyimin temellerinin aranması olarak görünmez. Bilim daha ziyade verili bakış açılarından dünyayı keşfetmenin bir yolu (ya da karmaşık bir yollar topluluğu) olarak görünmektedir.

Şekil 2. Yoğun bir ilişki demeti olarak öz

Özellikle, Türkiye’deki sosyoloji literatürü açısından son dönemde ilişki sosyolojik literatürü tanıtan ve bu perspektife katkılar sağlayan çalışmaların yaygınlık kazanmasının, Türkiye’de genelde sosyoloji pratiği

ve özelde araştırma - kuram ilişkileri açısından, *normatif eğilimlere yönelik* eleştirel duyarlılığı geliştireceği düşünülmektedir.

Olanın bütün ilişkiselliği ve tarihsel açıdan en mikro sosyal seviyelerden makro sosyal seviyelere kadar pratikler ve bu pratiklere yüklenen anlam kodları üzerinden örüntüleşme ve meşrulaştırılma dinamiklerini dikkate alan bir sosyolojik tavır alışın aksine, “olması gereken”lere yönelik *doksozofik*¹ bir tavır alışın önüne geçilmesi açısından ilişkisel sosyolojik perspektiflerin çok önemli bir düşünümsellik potansiyeli barındırdığı görülmektedir.

2. Bir Düşünümsellik Problematiği Olarak Tözcülük

Tözsel düşünme biçimlerinin, gerek gündelik ve gerekse akademik alan içinde çeşitli üretim ve yeniden üretim mekanizmalarından bahsedilebilecek olması bu noktada, tözcü olmayan düşünme biçimlerine olan ihtiyacın aynı zamanda bu yeniden üretim mekanizmalarına yönelik bir “düşünümsellik” konusu olarak önem kazandığına işaret etmektedir.

Sosyal bilimciler açısından tözsel düşünme eğilimlerine karşı mesafeli bir konum alma çabasının aynı zamanda bir *düşünümsellik* problematiği olarak ele alınması gerekliliği konusunda değişen tonlarda birçok vurguda bulunulmuştur.

Özellikle sosyal bilimler açısından Elias (1978 111:113)’ın *Sosyoloji Nedir? (What is Sociology)* başlıklı çalışmasında, “*düşünmenin ve konuşmanın yeni araçlarına duyulan ihtiyaç*”lar üzerindeki vurgusu, tözsel konuşma ve düşünme biçimlerimiz karşısında bu türden bir düşünümselliğin önemine ilişkin bir vurgu olarak değerlendirilebilir.

Norbert Elias (1978), tözsel düşünme biçimlerinin dil kullanımındaki derin etkilerini, Batı dillerindeki dilbilgisi kuralları çerçevesinde örneklendirmektedir. Emirbayer (2012:27)’in Elias (1978)’den aktarmakta olduğu gibi;

¹Doxasophus kullanımı için “Devletin Sol Eli ve Sağ Eli”ne bakınız.”, Bourdieu(2006)’nun *Karşı Ateşler* başlığı ile Halime Yücel tarafından yapılan çevirisi içinde, doksozofik kavramının kullanımı için Göker (2010), “Devletin Sol Eli ve Sağ Eli”

“Bizim dillerimiz öyle bir şekilde yapılandırılmışlardır ki, sürekli hareketi ve sürekli değişimi, yalıtılmış bir nesnenin özelliğini ima eder şekilde çok nadir ifade edebiliriz ve ardından, sonradan akla gelen bir fikir gibi, şu anda bu özelliğe sahip nesne değişiyormuş gibi bir yüklem ekleriz. Örneğin bir *nehrin* kıyısında dururken suyun daimi akışını görürüz. Fakat kavramsal olarak bu durumu anlarken ve başkalarına iletirken «*Suyun* daimi akışına bak” diye düşünmez ve söylemeyiz, “*Nehrin* ne kadar hızlı aktığına bak” diye söyleriz. “Rüzgâr esiyor” deriz, sanki rüzgâr duran, bir noktadan sonra hareket edip, esen bir şeymiş gibi. Sanki esmeyen bir rüzgâr var olabilirmiş gibi konuşuruz. Kısaca “*süreç-indirgeme*” diyebileceğimiz; süreçleri durağan durumlara indirgeme, bu tip dillerle büyümüş olan insanlara kendi kendini açıklayıcı olarak görünür” (Elias 1978:111-112).

Elias (1978:112), bu tip diller içinde yetişmiş insanlar için farklı bir biçimde düşünmenin ya da konuşmanın bir olanağı olmadığı yolundaki düşünme eğilimine dikkat çekerek, farklı deneyimleri özümsemeyi sağlayabilecek dilsel yapıların varlığına ve en azından bu türden bir olanağa vurguda bulunmaktadır.

Elias (2000:61), “*insanların doğuştan, olayları birbirleriyle ilintilemenin spesifik biçimleriyle donatılmış oldukları*” yolunda, Descartes’tan Kant’a ve Kant sonrası döneme kadar etkili olmuş kadar temel bir sayılıya dikkat çekerek, “*zaman*” kavramının kendisinin de bu türden biçimlerden biri olduğuna dikkat çekmektedir. Olayları zaman sekansları (sıralı parçalar) biçiminde sentezleme yetisi, bu sayılıya göre, *insanın algılama eylemini her türlü deneyimden önce belirlemektedir*. Bu yaklaşım söz konusu sentez becerisini *belirli bir toplumun sosyal bilgi stoğundan bağımsız*, öğrenme yoluyla elde edilemeyecek bir beceri haline getirmekte, onu doğuştan gelen *apriori bir yeti* olarak kavramaktadır.

Elias (2000:61)’a göre insanda böyle a priori bir sentez yetisinin bulunduğu varsayımı, insanların, olaylar arasında ilintiler ve bağlantılar kurma bakımından genel ve herkese özgü bir yetiye sahip oldukları anlamına gelmekle kalmamakta, aynı zamanda, onları olaylar arasında spesifik bağlar ve ilintiler kurmaya zorlayan “*doğuştan gelme bir yapıyla donanmış oldukları*”, dolayısıyla, “*zaman*”, “*mekân*”, “*töz*”, “*doğa yasası*”, “*mekanik nedensellik*” ve *benzeri kavramları da oluşturmaya mecbur bırakıldıklarını* ileri sürmüş olmaktadır.

Elias (2000:62) insanların, “zaman”, “mekân”, “töz”, “doğa yasası”, “mekanik nedensellik” gibi kavramları doğuştan gelen bir yapı ile oluşturmaya mecbur bırakılmış olmaları önermesini, tarihsel-sosyal-kültürel faktörlere referansla genel geçerlilik taşıyamayacak bir yanılığın olarak değerlendirmektedir.

Zaman kavramı örneğinde Elias (2000:62), Einstein’ın, Newtoncu zaman kavramı üzerinde yaptığı düzeltmenin, zamanın değişebilirliğinin modern bir örneği olduğunu vurgulamaktadır.

Sosyal gerçeklik alanı ve sosyal bilimler söz konusu olduğunda, Wacquant (2003:38)’in düşünömselliği “toplumsal araştırmanın pratiği sırasında, düşünülebilir olanı sınırlayan ve düşünöleni önceden belirleyen, düşünölmemiş düşünce kategorilerinin” sistematik bir biçimde araştırılması çabası anlamına geldiği biçiminde özetlemiş olduğu Bourdieucu anlamda düşünömsellik vurgusu özellikle tözsel düşünme biçimleri söz konusu olduğunda oldukça ufuk açıcı perspektifler sağlıyor görünmektedir.

Bu çerçeve içinde “düşünömsellik” bilgi konusu kılınanın olduğu kadar onu bilgi konusu kılan öznenin ve söz konusu öznenin içinde yer aldığı özneler-arası ilişkiler ağının da bir düşünömsellik konusu haline geldiği bir duruma işaret etmektedir. Söz konusu düşünömsellik, ilişkisel sosyolojik açıdan tözsel değil, ilişkisel düşünme biçimlerine dayalı ontolojik ve epistemolojik sayılıtlar açısından sürdürölmekte olan bir diyalöğun ve tartışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Archer (2015:225)’in *düşünömsellik* kavramsallaştırması onun ifadesiyle “*tamamen ilişkisel bir olgu*” olarak düşünölmelidir. Ona göre düşünömsellik;

“Bütün normal insanların paylaştığı, zihinsel olarak kendilerini toplumsal bağlamlarıyla, toplumsal bağlamlarını da kendileriyle ilişki içinde değerlendirme yeteneğinin düzenli ifasıdır”

Archer (2015:255)’in düşünömsellik tanımında geçen ve durumlar, koşullar ya da çevre olarak düşünülebileceğini vurgulamış olduğu “bağlam” terimi, kendisinin “ontik yanılığın” olarak adlandırdığı, şeylerin nasıl olduğunun bizim şeyler hakkındaki görüşlerimizi, düşüncelerimizi

ve söylediklerimizi belirlediği yanılığısından gereği gibi kaçınan herkes için bir anlamı olmadığına dikkat çekmektedir. O’na göre temel sorun, insanların kendilerine (içsel ya da dışsal diyaloglarda) yönelik gündelik sorular sorduklarında “bağlamları” veya koşulları hakkında zorunlu olarak düşünümsel davrandıklarının, öznelerin düşünümsel müzakerelerini kendi epistemik tanımları içinde yaptıklarının farkına varılmasıdır.

Bu noktada Archer (2015:226,249), düşünümselliğin “bireysel” ve “kolektif” olanaklarına işaret eden ve bunu yaparken de “çoğul özne”nin, “düşünen biz”i tözselleştiren tuzaklarına düşmeyen, ilişkisel faydalara dayalı bir “kolektif düşünümsellik” arayışını vurgulayan bir yaklaşım sergilemektedir.

Görüleceği üzere, düşünümsellik konusu söz konusu olduğunda ilişkisel sosyal bilimcilerin, tözcülük karşıtı ve ilişkisel sosyolojik perspektifte değerlendirilebilecek katkılarının, töz karşıtı ancak birbirlerinden gerek ontolojik ve epistemolojik sayılıtları gerekse bu sayılıtların öncelikleri bakımından farklılaşan bu anlamda da bütünleşik ve tek biçimli olmaktan çok bir yaklaşımlar bütünü olarak değerlendirilebileceği görülmektedir.

Tözcülük karşısında ilişkisel sosyologların temel arayışlarının bu noktada, varlıkların içinde buldukları ilişkilere öncelikli mi, ardışık mı yoksa eş zamanlılık içeren, dinamik ve devingen bir çerçevede “ilişkisel” bir çerçevede ele alınmasına imkân verebilecek düşünme ve ifade etme araçlarının oluşturulması ile ilgili görünmektedir.

3. Sosyal Bilimlerde Temel Bir İkilik Biçimi Olarak Tözel – İlişkisel Dikotomisi

İlişkisel sosyolojik perspektife göre, günümüzde sosyal bilimcilerin karşılaştıkları temel sorunlar; maddi olan ile ideal olan; mikro olan ile makro olan; faile ilişkin olan ile yapısal olan; bireysel olan ile toplumsala ilişkin olan; ve araştırma sürecine ilişkin olan ile kuramsal olan arasındaki; karşıtlıklara dayalı olarak konumlandırılan bir takım ikiliklerden (dikotomi) değil, Emirbayer (2012: 26)²’in ifadesi ile *tözcü düşünme biçimlerine dayalı ontolojik sayılıtlar* ile *ilişkisel düşünme biçimlerine dayalı*

---

² Emirbayer(1997)’in “Manifesto for a Relational Sociology” başlıklı çalışması ilk olarak *American Journal of Sociology*’de yayınlanmıştır.

ontolojik sayılıtlar arasındaki bir farklılaşmadan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda sosyologların karşı karşıya kaldıkları söz konusu ikilem en genel anlamda sosyal dünyanın *tözlerden*; statik ilişkilerden mi oluştuğu yoksa *süreçlerden*; devingen, izah edilebilir ilişkilerden mi oluşmuş olduğu yolundaki sayılıtlar üzerinden ayrıştırılabilir.

Tözler ve süreçler açısından yapılan söz konusu karşılaştırmanın sosyal bilimlerde “açıklama” ve “anlama”, bir başka deyişle de pozitivist ve yorumsamacı-hermeneutik yaklaşımlar olarak tipisel bakımdan ayrıştırılan paradigmatik gelenekler arasındaki tartışma açısından önemli bir yeri bulunmaktadır.

Pozitivist ve hermeneutik gelenekler arasındaki literatürdeki paradigmatik ayrışmaya karşın her iki yaklaşımın ontolojik açıdan ampirik realizm türleri olarak benzerlik taşıdıkları biçimindeki Bhaskarcı eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda, Georg Simmel’in çalışmalarında, sosyoloji literatürü açısından çok da erken bir dönemde toplumsal olanın ilişkisel ve çok katmanlı ontolojik bir “nelik” taşıdığına ilişkin önemli ipuçları bulunduğunu görmek oldukça dikkat çekicidir.

1900’lü yıllarda Georg Simmel³’in *Paranın Felsefesi(1900)*’ni yayımlamasıyla birlikte dikkatini “toplumsal karşılıklı etki problematiği”, “form-içerik problematiği”, “relativizm problematiği”, “sosyolojinin felsefe ile ilişkisi problematiği” ve bunlara koşut olarak metodolojik zeminde sosyal bilimlerin konusunun (nesnesinin, neliğinin) kuruluşu ve sosyal bilimlerin temellendirilmesi problematikleri (Jung, 1995:28) üzerinde yoğunlaştıran çalışmaları, ilişkisel sosyolojik perspektifler açısından oldukça ufuk açıcı ve oldukça erken dönem girişimler olarak görülebilir.

Simmel’in eserleri geleneksel olarak üç evre içinde değerlendirilmektedir: Simmel’in *birinci dönemi*; *pragmatizmin* (Spencer) ve *evrim kuramının* (Darwin) etkisi altındaki arka dönem düşüncelerine karşılık gelirken, *ikinci dönemi*; *Paranın Felsefesi (1900)* ile birlikte Kant’a dayanan ve

³ Simmel’in orta dönemi Para Felsefesi (1900), Tarih Felsefesinin Problemleri (1905-1907) ve Sosyoloji (1908) başlıklı eserlerini verdiği dönem, Felsefi Kültür (1911), Goethe(1913) Rembrant (1916) ve Sosyolojinin Temel Sorunları (1917) üzerine yaptığı çalışmalar ise son dönem eserleri olarak değerlendirilebilir.

sosyolojik problematiğin çekim alanı içine girmiş orta dönem olarak nitelendirilebilecek evredeki düşüncelerine karşılık gelmektedir. Simmel’in üçüncü dönemi; onun *yaşam felsefesine* yönelen ve yeni bir *metafizikten* bahsetmeye başladığı son evresine karşılık gelmektedir ki; bu dönem Simmel’in Henri Bergson’un eserleriyle tanışmasından sonra başlamıştır (Jung, 1995:28).

Bu dönemleştirmeler için Simmel’in eserlerinin düşünsel açıdan kronolojik bir farklılaşma içeren perspektifler olarak değerlendirilmesinden ziyade, genç, orta dönem ve geç dönem Simmel’in eserlerindeki geri dönüşler göz önünde bulundurulduğunda “iç içe geçmiş söylemler biçiminde” okunması (Jung, 1995: 29) önerileri daha anlamlı görünmektedir. Bu durum, çok katmanlı bir sosyal gerçekliğin –Simmel’de heterojen⁴- gerçekliğin bilgi olanaklarına taşınmasına ilişkin olarak farklı epistemolojik konum alışlar biçiminde okunmaya elverişli bir “söylem evreninin” parçaları olarak anlam kazanmaktadır ve tözsel olmaktan çok “ilişkisel” perspektifler açısından değer taşımaktadır.

Simmel’in “toplum” (*gesellschaft*) kavramı yerine “toplumlaşma” (*vergesellschaftung*) kavramını kullanıyor olması (Jung, 1995:43); en geniş anlamda birey-yapı dikotomisine bakış açısını gözler önüne seren, önce “farklılaşma” ardından “karşılık etki” kavramsallaştırması üzerinden sosyolojinin konu alanının -neliğini ve dolayısıyla ontolojisini- ilişkisel ve süreçsel bir çerçevede belirleme gayreti içinde olması ile dikkat çekmektedir.

Öncelikle bu karşılıklı etkinin formlarını inceleme gayretindeki orta dönem bir Simmel’in temel problematiğinin içerik-form problematiği olduğu göze çarparken, geç dönem Simmel’de bu problematiğin içerik-form-yaşam problematiğine, bir başka deyişle de söz konusu formları, yani insanın kendi eliyle varolabilmek için inşa ettiği formların yarattığı kölelik biçimi olarak “kültürün trajik buhranını” aşabilecek, “formların ötesine geçebilme problematiğine” dönüşmüş olduğu görülmektedir.

Simmel’e göre gerçeklik (erken dönem eserlerinde *sosyal gerçeklik*, daha sonra *yaşam*), hiç de parçaların doğrudan bir toplamı olarak görülebilecek

---

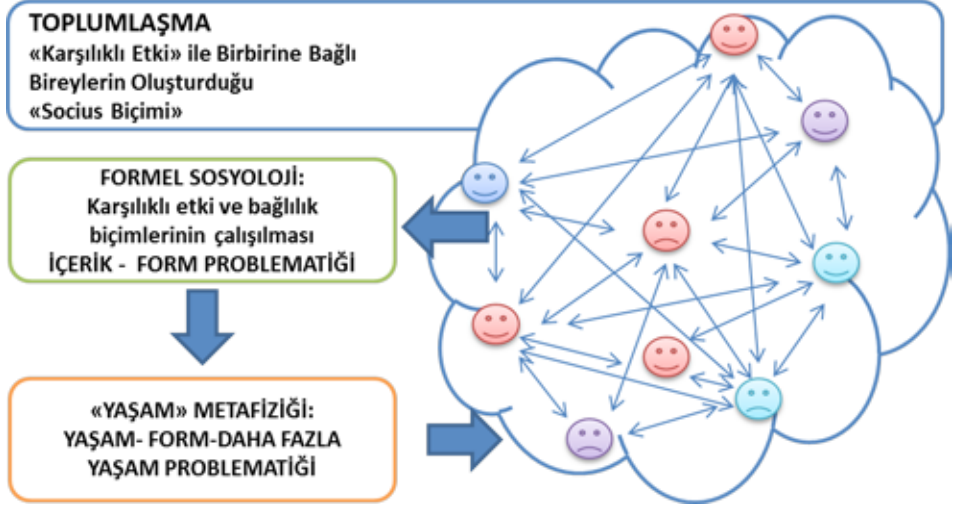
⁴ Jung (1995:30).

bir şey değildir; tersine hep tek yanlı kalan kavramlarımızın onda kavramış oldukları şeydir (Jung, 1995:112). Buna göre “bütün” gerçek olmayan bir şeydir.

Simmel'in vasiyeti üzerine ölümünden sonra yayımlanan *Yaşam Görüşü* başlıklı çalışması Simmel felsefesinin özeti ve sonsözü olarak değerlendirilmektedir (Jung, 1995:141). *Yaşam Görüşü*'nde geliştirmiş olduğu metafiziğinin ilk etkilerinin görüldüğü kabul edilen *Kültür Kavramı ve Kültürün Trajedisi* (1911) başlıklı denemesinde Simmel:

“...İnsanlık dünyanın doğal düzeniyle sorgusuz sualsiz bütünleşmez, aksine ondan kopar, kendini onun karşısına yerleştirir, ondan taleplerde bulunur, onunla mücadele eder, onu ihlal eder ve onun tarafından ihlal edilir — özne ile nesne arasındaki bitimsiz çekişme de işte bu ilk büyük ikicilikten ortaya çıkar. *Bu çekişme ikinci aşamasını tinin kendisi içinde bulur.* Tin sayısız yapı üretir ve bu yapılar tuhaf bir özerklik içinde, *onları yaratan şahıstan da onları kabul ya da reddeden başkalarından da bağımsız olarak var olmayı sürdürürler,* İnsan hukukla olduğu kadar sanatla, teknolojiyle olduğu kadar dinle, âdetlerle olduğu kadar bilimle de böyle karşı karşıya gelir. Bunların kâh onunla kaynaşıp adeta onun bir parçası haline gelen, kâh ona yabancılaşır onunla teması kesen içeriklerini kâh cazip kâh itici bulur. Tin, katılık, hareketsizlik ve kalıcı varoluş formuna bürünerek nesne haline gelir, kendini öznel ruhun akışkan hayatının, içsel sorumluluğunun ve değişen gerilimlerinin karşısına yerleştirir” (Simmel 2007:337).

Simmel'in *biçim-hayat* ikiliğine dayalı olarak ulaştığı metafiziğin, temelinde *Paranın Felsefesi* (2012) başlıklı çalışmasından beri dile getirmekte olduğu temel bir ikiliğin, öznel ve nesnel gerçeklik *olarak kültür* problematiğinin aşılması çabası olduğu düşünülebilir. Bu problematik, *Yaşam Görüşü* ile birlikte söz konusu temel problematik yaşam-form ve daha fazla yaşam talebi ile dikkat çeken ve formları aşmaya yönelik bir “yaşam” kavramsallaştırmasını temele alan bir niteliğe bürünmektedir.

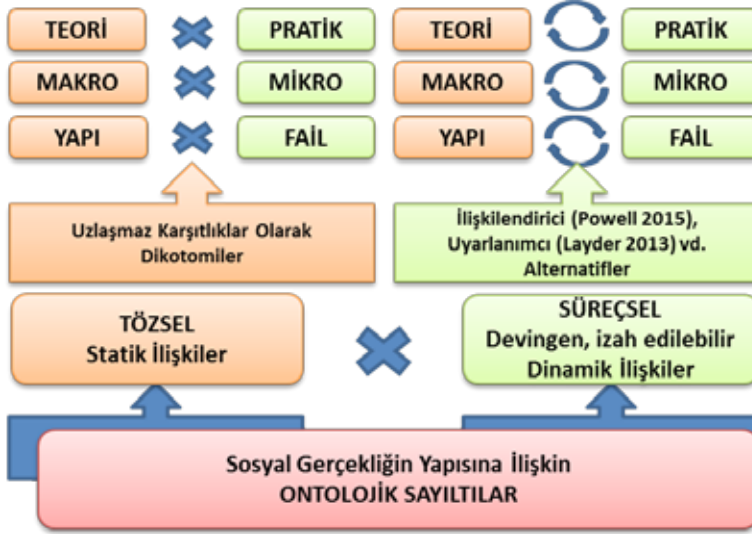

Şekil 3. Simmel'in Toplumlaşma Olarak Toplum ve Temel Problematikleri

Simmel'e göre yaşamın formlara ihtiyacı vardır fakat bir kez yaratıldıktan sonra statik ve direngen hale gelen ve yaşamın nabız atışını, hareketliliğini önlemeye başlayan bu formlardan daha fazlasına da ihtiyacı vardır (Jung 1997:144).

Simmel'in nihai anlamda ulaştığı problematik'in metafizik içerimleri bugün gerçekliğin çok katmanlı ontolojik yapısı ve ilişkisel niteliği açısından daha fazla üzerinde durmayı hak eden bir sosyal bilim imkanına işaret etmekte ve pozitivist ve hermeneutik olmak üzere iki temel paradigmatik ayrışmanın ötesine geçer bir çerçeve çiziyor görünmektedir.

Sosyoloji alanındaki temel ikiliklerin kaynağı olarak düşünülebilecek pozitivist ve hermeneutik paradigmalardan ontolojik ve epistemolojik sayılımları, bu noktada birçok geliştirilebilecek verimli birleşimler ve sentezleme girişimlerinin de önüne geçmiş görünmektedir.

Şekil 4. Temel Dikotomiler Açısından Tözcülük-İlişkisel İlişkisi

Giddens ve Bourdieu'nun⁵, “yapının ikiliği” ve “habitus” (inşacı yapısalıcılık açısından uyarlayıcı ve ilişkisel bir kavramsallaştırma) kavramsallaştırmaları üzerinden çözüme ulaştırmaya çalıştıkları yapı-fail dikotomisine yönelik arayışlarını, Depeltau'nun (2015: 265) eş belirlemeci - diyalektik – etkileşimsel (yapı↔fail) bir ontolojiye sahip “ilişkisel” arayışlar olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Depeltau (2015:253)'nin bu noktada Elder-Vass⁶'dan referansla tanımladığı *ontoloji kavramsallaştırması*, pozitivist ve hermeneutik varsayımların aşılması yoluyla geliştirilebilecek bir ilişkisel sosyolojik perspektifin (Çeğin ve Göker 2012:13) ontoloji imgesi açısından önem kazanmaktadır. Buna göre, Depeltau (2015:253), “doğru” toplumsal ontoloji ile ilgili tartışmaların “*toplumsal dünyada ne tür şeyler vardır ve bunlar birbirleriyle nasıl bir ilişki içindedir*” sorusu ile kurulabileceğini vurgulamaktadır.

⁵ Bourdieu ve Giddens'in bu perspektiften bir değerlendirmesi için Tatlıcan, Ümit, Güney Çeğin, (2007), “Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği”, Ocak ve Zenaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, (İçinde), Derleyenler: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, s.303-366.

⁶ Depeltau, Elder-Vass, D. , (2010), *The Causal Power of Social Structure: emergence, Structure and Agency*, Cambridge university Press, London,s.4'e referansla söz konusu tanımı yaptığını ifade etmektedir.

Ontolojik sorgulamanın önemine işaret etmekle birlikte Depaltau (2015), ontolojik bakımdan bugün, ilişkisel sosyolojinin üzerinde konsensüs sahibi olunabilecek bütünlüklü bir perspektif içermekten dolayısıyla da bütünlüklü bir paradigma olmaktan uzak olduğuna işaret etmektedir. Düşünür için bu durum, ilişkisel sosyolojik perspektiflerin eleştirel kapasitelerini devam ettirici ve perspektifler bütünü olarak “evcilleşmesinin” önüne geçen bir nitelik kazanmasına ve bu niteliğin devam ettirilebilmesine imkân tanımaktadır.

İlişkisel sosyoloji literütürü açısından epistemolojik bir perspektiften sosyolojideki temel dikotomilerin aşılması arayışında Powell (2015:286)’ın hiçbir düalist unsur kalıntısı barındırmayacak bir “kökten ilişkisel” önerisi, bireylerin kendileri dahil her türlü toplumsal olguyu *ilişkiler aracılığı ile teşkil edilmiş* kabul eden bir *epistemoloji önerisi* ile dikkat çekmektedir. Powell(2015) epistemolojik açıdan geliştirmeye çalıştığı “kökten ilişkici” yaklaşımının esaslarını Norbert Elias, Karl Marx, Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Harold Garfinkel, Dorothy Smith, David Bloor ve Buruno Latour’un çalışmalarındaki *ilişkisel unsurlara yeni anlamlar yükleyerek* geliştirme çabasında görünmektedir.

Söz konusu ikiliklerin verimli sentezleme girişimlerine yönelik çabalar açısından, ve özellikle de “öznelci ve nesnelci bölünme” olarak adlandırılabilen dikotomik ve kimi durumlarda da antinomik olduğu düşünülen perspektiflerin ilişkilendirilmesi noktasında, Mouzelis (2012:193)’e göre, Parsonsçı İşlevselcilik ve pozitivizmin II. Dünya Savaşı başlarındaki egemenliğinin, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, fenomenolojik sosyoloji, Marksist olmayan çatışma teorileri, neo-marksizm, yapısalcılık ve postyapısalcılık gibi bir çok rakip ekol tarafından sorgulanması ile birlikte sosyolojik teoride söz konusu paradigmatik tavır alışlar arasındaki iletişimi zorlaştıran aşılması güç bir ayrışma ortaya çıkmış görünmektedir.

Mouzelis(2012), paradigmlar arasındaki sınırların ortadan kaldırılması ya da aşılması çabalarının aksine, üçüncü bir yol olarak paradigmlar arası *köprü kurmak* düşüncesi ile dikkat çekmektedir. Bu anlamda, Ona göre 1980’ler ve 1990’lar söz konusu parçalanmanın aşılması yönündeki çabalar üç temel biçim kazanmış olmaktadır:

i. Post-yapısalcılık ve paradigmatik⁷ sınırlar; sadece sosyal bilimsel paradigmlar arasındaki sınırların değil, sosyal bilim disiplinleri ve alt disiplinleri arasındaki ve hatta sosyal bilimler ve felsefe, edebiyat ve dilbilim arasındaki sınırların da tamamen ortadan kalkması gerektiğini öne sürerek dikkat çekmiştir. Söz konusu yaklaşım “Her şey gider” eğilimine ve kompleks toplumsal olguların göstergeler, metinler, arzu vb.ne indirgenerek açıklanmasına yol açmıştır.

ii. Mevcut paradigmlar arasındaki sınırları aşma girişimi olarak Bourdieu’nun “*inşacı yapısalcılık*”⁸ ve Giddens’in “*yapının ikiliği*” yaklaşımları.

iii. Mouzelis (2012:194)’in söz konusu ayrışmaya yönelik olarak üçüncü bir çözüm yolu olarak önerdiği “*ayrışmayı ne ortadan kaldırmak, ne de aşmak aksine arada köprü kurmak*” fikrine dayalı önerisi. Bu perspektife göre, Bourdieu ve Giddens’in sosyolojide *nesnelci ve öznelci perspektifler* olarak adlandırdıkları yaklaşımlar mantıken (ontolojik ve epistemolojik sayılıları açısından da) birbirinden tamamen bağımsız ve birbirine *indirgenemezlik* taşımaktadırlar. Bu nedenle özne ile nesne arasındaki mesafeyi ortadan kaldıracak kavramlar oluşturmak yerine⁹, ve bu türden bir stratejinin aksine özne ve nesne arasındaki söz konusu kompleks karşılıklı ilişkileri gösterecek kavramlar geliştirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Öznel ve nesnel arasındaki ayrı türden konumlama biçimlerini aşma ya da köprü kurma girişimleri kadar, ilişkisel sosyolojik perspektifler açısından sosyoloji ve felsefe arasındaki ilişkisellik ve ayrı türdenliğin niteliği konusundaki tartışmalar da bu noktada önem taşımaktadır. Kivinen ve Piironen (2012: 165) “Pragmatik ilişkisel Sosyolojiye Doğru” başlıklı

⁷ Buradaki kullanımıyla paradigma kavramsallaştırması, metnin devamında açıklanacağı gibi Depeltau (2015:251-252)nun, merkezi bir teori, teorik bir gelenek ya da genel bir yaklaşıma benzer bir şey olarak *gevşek* olarak tanımladığı paradigma biçimi olarak kullanılmıştır.

⁸ Bourdieu (2014:191)’nin, “Sosyal Uzam ve Sembolik İktidar” başlıklı makalesinde, *Ayrım (La distinction)* başlıklı kitabında ortaya koyduğu düşüncesini özetleyebileceğini ifade ettiği bir kavramsallaştırma.

⁹ Layder(2013)’ün “habitus” gibi uyarlayıcı kavramlar olarak nitelendirdiği kavramsal inşalar üretmek yerine Mouzelis’in köprü kurma önerisi bu noktada ki temel farklılaşmaya işaret etmektedir.

makalelerinde, ilişkisel sosyolojik perspektifler açısından “sosyolojiye felsefileştirmek” ve “felsefeyi sosyolojikleştirmek” olmak üzere iki temel yaklaşımı kıyaslamaktadırlar. Onların bu noktadaki ikiliğe ilişkin tercihleri “*felsefeyi sosyolojikleştirmek*” yönündedir ve “*gerçekliğe ilişkin felsefi vahiylerin bilimsel araştırma pratiğine uygun bir zemin olduğuna inananların aksine, sosyal bilimlere tam ters bir açıdan, metafiziksel kuramlaştırma yerine problem güdümlü metodoloji açısından*” yaklaşmayı tercih etmektedirler.

4. İlişkisel Düşünmek ve İlişkisel Sosyoloji

Ontolojik ve epistemolojik açılardan ideal tipisel açıdan sahip oldukları farklılaşmalarına karşın ilişkisel sosyologlar için; “*İlişkilerin tözlerden önce geldiği*” düşüncesi temel referans noktasını oluşturmaktadır.

Bu temel referans noktasına bağlı olarak ilişkisel sosyologların;

- i. tözlerin incelenmesinin bırakılıp *dinamik toplumsal süreçleri incelemenin odak noktası* haline getirilmesi,
- ii. Toplumsal dünyanın etkileşim içindeki *aktörler arasında doğan bir süreç olarak kavranması ve analiz edilmesi* sayılıtları açısından benzerliklere sahip oldukları görülmektedir.

İlişkisel düşünme biçimlerine dayalı ontolojik sayılıtlar üzerinden başlatılan bir tartışma bu noktada, gerek pozitivist, gerekse hermeneutik paradigmlar arasındaki ideal tipisel farklılaşmayı, tözsel olmayan-ilişkisel ontolojik varsayımlar temelinde ve söz konusu ilişkisel ontolojiye uygun epistemolojik ve metodolojik sayılıtlar aracılığı ile şekillendirmiş olma sayılıtındaki birbirinden farklılaşan araştırma stratejileri üzerinden aşmayı (Mouzelis 2012 örneğinde köprü kurmayı) önermekte olan bir *perspektifler bütünü* olarak ile dikkat çekmektedir.

Bugün ilişkisel sosyolojik perspektifler açısından, Emirbayer ’in *Mücadele Dili Olarak İlişkisel Sosyoloji* (2015: 315-318) başlıklı makalesinde dikkat çekmekte olduğu gibi, ilişkisel sosyolojinin başlangıçtaki eleştirel ruhundan, paradigma kurucu bir ruha, karamsardan iyimsere ve eleştirelden olumluya doğru bir eğilim göstererek “*evcilleşme tehlikesi*”

(Emirbayer 2015:318) ile karşı karşıya olduğu uyarısı bu noktada anlam kazanmaktadır.

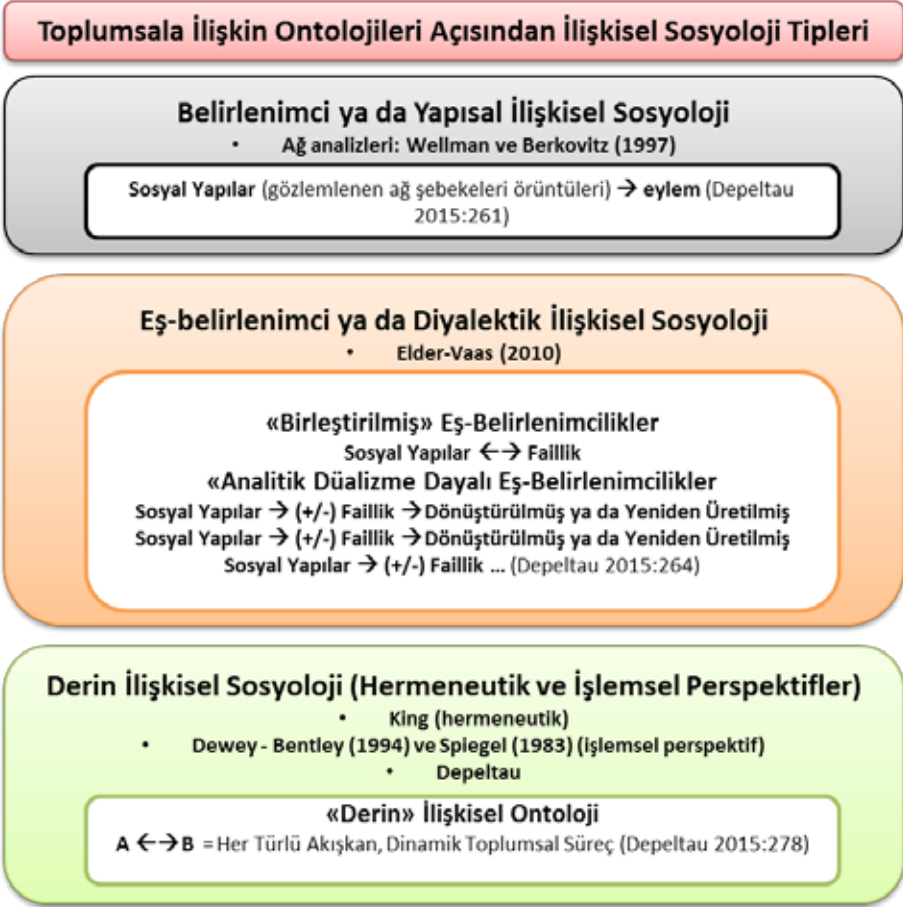
4.1. Depeltau ve İlişkisel Sosyoloji’de Ontolojik Sayıltılar

İlişkisel sosyolojik perspektiflerin tözlerden değil, devingen, izah edilebilir ve dinamik ilişkileri temele alan perspektiflerine temel oluşturacak ontolojik sayıltılar alanının Depeltau (2015) *bütünleşmiş bir ontolojik sayıltılar bütünü oluşturmadığı* ve henüz bu türden bir *uzlaşımın olmamasının* da en azından şimdilik daha yapıcı sonuçlar yaratacağı düşüncesindedir.

İlişkisel sosyolojik perspektiflere bugün giderek daha fazla sayıda sosyal bilimci tarafından paradigmatik bir nitelik atfediliyor olmasına karşın, Depeltau (2015)’nun ilişkisel sosyolojik yaklaşımların ontolojik sayıltılarının niteliğine bağlı olarak bu konuda daha kuşkucu bir tavır takındığı görülmektedir.

Depeltau (2015:251-252)’ya göre *paradigmaların*, merkezi bir teori, teorik bir gelenek ya da genel bir yaklaşıma benzer bir şey olarak *gevşek* ve Kuhncu anlamda ontolojik, epistemolojik ve metodolojik ilkeleri paylaşan bir uzmanlar grubunu ifade etmekte olan *katı* tanımları bulunmaktadır. Sosyolojideki paradigma kavramına ilişkin bu bakış açılarından hareketle, ilişkisel sosyolojik perspektiflerin bugün için sosyolojideki gevşek paradigmalardan biri ve gelecek için de *katı bir paradigma* olmayı vadeden bir yaklaşımlar bütünü olduğu konusunda ilişkisel sosyologlar arasında genel bir eğilim göze çarpmaktadır.

Depeltau (2015:254), ilişkisel sosyologlar arasındaki ontolojik görüş ayrılıklarının, bir başka deyişle de farklılıkların ve karşıtıkların ihmal edilmesinden ise onlarda ısrarcı olmanın daha yapıcı sonuçları olabileceğini ileri sürmektedir. İçsel ve *ontolojik* açıdan, Depeltau(2015:253)’ya göre, ilişkisel sosyoloji ontolojik düzeyde karşılıklı *mutabakata* dayalı bir yaklaşım teşkil etmemektedir ki Ona göre, bu temel düzey açısından hiçbir mutabakat olmayan bir paradigma tahayyül etmek mümkün görünmemektedir. İlişkisel sosyologların “her şeyin ilişkilerle ilgili” olduğunda hem fikir olmaları bu noktada Depeltau (2015:253)’ya göre bu tür muğlak bir genellemenin ötesinde ve en azından şimdilik, ilişkisel sosyoloji açısından herhangi bir mutabakata dayalı bir toplumsal ontolojiye gönderme yapmamaktadır.

(Depeltau 2015:253-278’den geliştirilmiştir)

Şekil 5. Depeltau’nun Toplumsala İlişkin Ontolojileri Açısından İlişkisel Sosyoloji Tipleri

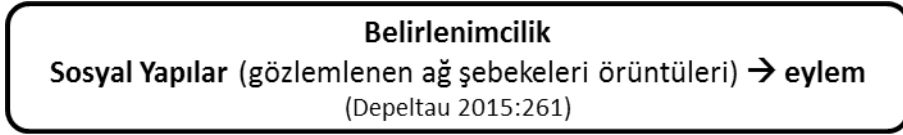
4.1.1. Depeltau’da İlişkisel Sosyolojide Üç Farklı Toplumsal Ontoloji Sınıflandırması

Depeltau(2015:257)’ye göre, ilişkisel sosyologlar genel ve oldukça muğlak bir önerme olarak görülebilecek olsa da “herşeyin ilişkilerin incelenmesi ile ilgili olduğu” konusunda hemfikir görünmektedirler.

Bununla birlikte, Depeltau(2015)’ya göre ontolojik tavır alış biçimlerindeki sayılıtlara bağlı olarak birbirinden ideal tıpsel olarak farklılaştırılabilen üç temel ilişkisel sosyoloji tipi bulunmaktadır.

4.1.1.1. Ontolojik Açından Belirlenimci İlişkisel Sosyoloji

Depeltau(2015:256)'ya göre, ilişkisel düşünürlerin birçoğu “sosyolojinin nesnelere”nin *katı toplumlar* ya da *toplumsal yapılar* olarak tanımlanmasının hatalı olduğu düşüncesinde hem fikir görünmektedirler. Bu görüşteki ilişkisel sosyologların aksine, sosyoloji literatüründeki diğer bir grup ilişkisel sosyoloğun ise sosyolojik bir “düşünümSELLİĞİN” gereği akışkan, dinamik, “*ilişkisel bir toplum*” ya da “*morfogenetik bir toplum*” modeline sahip olmakla birlikte, *toplumsal yapılara birtakım nedensel güçler atfetme eğiliminde olmaya devam etmekte oldukları* görülmektedir.

Şekil 6. Belirlenimci ilişkisel ontoloji

Depeltau(2015:257)'ya göre, Örneğin B. Wellman ve onun yapısalcı meslektaşları, bağımsız hareket birimleri arasındaki özgül ilişkilere odaklanan “ilişki gözlemcileri” olarak, “*toplumsal yapıyı sadece dolaylı bir biçimde kabul eden*” ve toplumsal kategorilerin insanlar arasındaki empirik ilişkilerden doğduğunu düşünen bir ilişkisel sosyoloji biçimi olarak dikkat çekmektedirler.

Holistik perspektiflerinden farklı olarak, *dolaylı* bir yapı imgesine sahip olan bu türdeki ilişkisel sosyologlar, sosyolojideki geleneksel araştırma mantığını tersine çevirerek, toplumsal kategorileri ve sınırlandırılmış grupları keşfetmenin ve analiz etmenin en iyi yolunun toplumsal aktörler arasındaki ilişkileri incelemek olduğunu öne sürerler. Gözlemlenebilir dünyayı apriori bir biçimde ayrık kategori dizileri halinde sınıflandırmak yerine toplumsal yapıların haritalarını ve tipolojilerini devşirdikleri bir ilişki dizisiyle analize başlarlar (Depeltau 2015:258)¹⁰.

Depeltau(2015:258)'ya göre bu sosyologlar açıkça ilişkisel sosyoloji etiketini kullanmıyor olsalar dahi düşünceleri “*ilişkisel*dir” ancak “*belirlenimci*”dir. Onlara göre “*bütünler ya da düzenli ağlar olarak açığa çıkarılan yapılar parçaları (aktörleri ya da boğumları) belirlemektedir*”.

¹⁰ Wellmann ve Berkovitz 1997:3'ten aktaran Depeltau (2015:258).

Buna göre holistik yaklaşıma sahip sosyologlardaki toplumun yerini “ağlar” almıştır ki bu türden bir perspektif, sosyolojinin nesnesini, örüntülü ağ şebekelerinin (ya da yapıların), insanların davranışlarını nasıl belirliyor olduklarının incelenmesi olarak tanımlamış olmaktadır. İlişkisel sosyolojinin bu yapısalcı türevinin yapısal belirlenimciliği, bireylerin içsel normlar gibi içsel kuvvetler ve davranışın iradeci boyutuna göndermede bulunan bir perspektife karşıdır.

Daha çok faaliyetin üzerindeki yapısal kısıtlılıklar üzerinde yoğunlaşan belirlenimciler için sosyoloji bu nesnel kuvvetlerin incelenmesi olarak tanımlanır. G. Simmel’in formel sosyolojisinden ilham alan bu ilişkisel sosyoloji türü kişilerden ziyade “boğumlar”la ilgilenir. “Boğum” adı verilen yapıların özgünlüğü önemli değildir. Çünkü bireyler arasındaki ilişkiler bireyleri belli bir şekilde davranır hale getiren şeydir (Depeltau 2015:259).

Bu anlamda belirlenimci ilişkisel sosyolojik perspektiflerin *metodolojik bireyciliği*, *iradeciliği* ve *öznelciliği* reddeden bir tavır alış içinde oldukları söylenebilir, Depeltau(2015:260)’ya göre ilişkisel sosyolojinin bu türü söz konusu tutumları gereği, aktörlerin “*failliğini ihmal ediyor*” olmakla eleştirilmişlerdir.

4.1.1.2. Ontolojik Açıdan Eş-Belirlenimci – Diyalektik Etkileşimci İlişkisel Sosyoloji

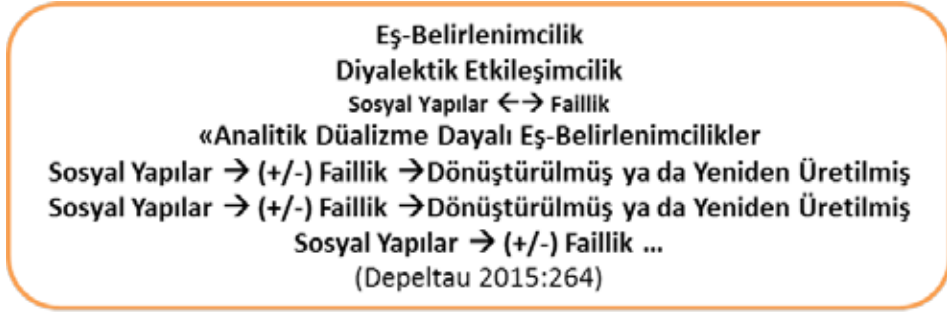
Eş-belirlenimci ilişkisel sosyoloji Depeltau(2015:263)’ya göre, belirlenimci ilişkisel sosyologlar ile *metodolojik bireyciliği*, *iradeciliği* ve *öznelciliği reddediyor olmaları* ve yapıları, *toplumsal aktörler arasındaki ilişkiler tarafından üretilen kısıtlayıcı ve /veya etkinleştirici kuvvetler olarak görme* noktasında hemfikir görünmektedirler.

Ancak kuvvetli bir toplumsal belirlenimciliği ve her türden holizmi reddediyor olmaları bakımından belirlenimciler ile farklılaşmaktadırlar. Onlara göre *toplumsal bütünler*, *basitçe parçaları belirlememekte*; *aktörler tarafından seçilmemiş, önceden varolan kuvvetler olarak etkide* bulunmaktadır.

Eş-belirlenimci ilişkisel sosyologların *metodolojik bireyciliğe, iradeciliğe ve öznelciliğe* düşmeksizin yapısal faktörlere ekledikleri *faillik ilavesi* Depeltau (2015:263)'ya göre eleştirel realizmden etkilenen ilişkisel sosyologlar olarak Archer (2015) ve Donati'nin -her ne kadar Archer, yapı ile faillığın birleştirilmesine yönelik girişiminin eş-belirlenimci olarak adlandırmasını reddetmiş olsa da- "*her şeyin aktörler arasındaki ilişkiler ile ilgili olduğu, ancak bununla birlikte bireylerin güçlerinin, toplumsal yapıların nedensel güçleri ile etkileşime girdiğini ileri süren analitik bir düalizmi*" savunan yaklaşımlarında da örneklenmektedir.

Eş-belirlenimci ilişkisel sosyologlar -Archer, Donati ve Elder-Vass gibi eleştirel realistler- tıpkı yapısalcılar gibi (Wellmann gibi belirlenimci ilişkisel yapısalcılar) *sosyologların görevinin yapısal sonuçların bireyler üzerindeki etkisini incelemek olduğunu* kabul etmektedirler. Bununla birlikte söz konusu eleştirel realist eş-belirlenimci ilişkisel sosyologlar, *toplumsal yapıların öylece bireylerin dışında var oldukları fikrini reddetmektedirler* (Depeltau 2015:266).

Şekil 7. Eş-belirlenimci ilişkisel ontoloji

Eş-belirlenimci ya da diyalektik bir ontolojiye dayanan bu türden bir tutumun bir örneği olarak Berger ve Luckmann (2008)'in *Gerçekliğin Sosyal İnşası* başlıklı çalışmaları gösterilebilir. Berger ve Luckmann (2008)'in öznel ve nesnel boyutları ile toplumsal gerçekliğin, *içselleştirme, dışsallaştırma ve nesnelleştirme* olarak üç temel diyalektik moment üzerinden inşa edildiğine yönelik eş-belirlenimci tezleri ile Depeltau (2015:267)'ya göre eleştirel realist Archer (2015)'in ilişkisel perspektifinin ontolojisi büyük benzerlik taşımaktadır.

Sosyal inşacı perspektif açısından “*Realist Bir Sosyal İnşacı Perspektife Doğru*” (*Towards a Realist Social Constructionism*) başlıklı makalesinde Elder-Vass (2012:9) sosyal inşacılığın, eleştirel (critical) sosyolojinin cephaneliğindeki güçlü bir silah olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadır. Eğer bir şey sosyal olarak inşa edilmiş ise sosyal olarak değiştirilebilirlik de taşımaktadır ki Elder-Vass, bu durumu Simone de Beauvoir’ın toplumsal cinsiyetin sosyal olarak inşa edilen yapısına yönelik olarak tespitinden hareketle geliştirdiği toplumsal cinsiyet rollerindeki farklılaşmanın sosyal olarak dönüştürülebilir olduğu sayılına dayalı feminist eleştiri çerçevesi içinde örnelemektedir. Bununla birlikte Elder-Vass (2012:9) realist – özellikle de eleştirel realist- ontolojiye dayalı bir inşacılık biçiminin daha tutarlı ve potansiyel olarak daha değerli bir inşacılık perspektifi oluşturabileceğini ileri sürmektedir.

Keat ve Urry (1994:10)’ye göre realist perspektifler, bilimin ampirik temelli, rasyonel ve objektif bir girişim olduğu inancına sahip olmaları ile dikkat çekmektedirler. Bu türden bir bilimin amacı doğaya (sosyal gerçekliğe de) ilişkin doğru bir açıklama yapmak ve kestirimci bilgi sağlamaktır. Birincil görev olarak açıklama yapmak, bu *olayların altında yattığı düşünülen yapı ve mekanizmaların bilgisini* elde ederek, onların arasındaki zorunlu (nedensel) bağlantıları keşfetmek anlamına gelmektedir. Bu ise bizim tarafımızdan bilinmeyen, gözlenemeyen bütünlük, süreç ve tiplerinin varolduğunun sayılılanması noktasına götürülmektedir ki bu tavır tam anlamıyla felsefi epistemolojik düzeyde bir *görünüş-gerçeklik* ayırımının bilincinde olan realist bir tavrın varlığına işaret etmektedir. Realizme göre bir şey bir şeyin nedenidir diyebilmek için, neden ve sonuç arasında onları birbirlerine bağlayan bazı aracı mekanizmaların varlığını da bulup ortaya çıkarabilmek gerekmektedir (Keat ve Urry 1994:37). *Realizm için yeterli bir nedensel açıklama hem fenomenler arası düzenli ilişkileri* ve hem de bunları birbirlerine bağlayan bazı *mekanizmaların keşfini* gerektirmektedir. Böylelikle herhangi bir fenomenin açıklanması sırasında, sadece değişme sürecini belirleyen olaylara atıfta bulunulmakla kalınmayıp, aynı zamanda o sürecin kendisi hakkında da bir betimleme yapma imkanı ortaya çıkmış olacaktır (Keat ve Urry 1994:38). Bu noktada realist açıklamaların nedensellik anlayışlarının, sadece “neden” sorusuna yanıt vermeyi amaçlayan değil, aynı zamanda bütünlüklerin “ne”ye sahip olduklarını ve “niçin” olduklarını da açıklamayı gerektiren, onların,

doğasını veya özlerini de keşfetmeyi gerektiren bir açıklama olduğu görülmektedir (Keat ve Urry 1994:40).

Özetle, realist yaklaşımlara göre, bilimsel teorilerin önde gelen amacı, gözlenebilen olayların ve bunlar arasında varolan düzenli ilişkilerin nedensel açıklamasını sağlamaktır. Teorilerin en önemli işlevi ise nedensel açıklamanın söz konusu olduğu fenomenler arası ilişkilerin altında yatan, yapı ve mekanizmaları betimlemektir.

Doğa bilimlerindeki “açıklayıcı anlama”nın objektif, sosyal bilimlerdeki “yorumlamacı anlama”nın ise buna karşın subjektif olduğu konusundaki görüşler Keat ve Urry (1994:212)’ye göre üç açıdan yanılmaktadırlar:

- i. Tek meşruluk taşıyan bilgi formunun, açıklayıcı anlama olduğu varsayımına dayanmaktadırlar ve tüm diğer anlama türleri “açıklayıcı anlama” formuna yaklaşımları oranında değerlendirilmektedirler.
- ii. Objektiflik taşıdığı iddia edilen “gözlem önermeleri” de, teori-yüklü doğaları sebebiyle, “hermeneutik daire”nin taşıdığı subjektiflik koşulları ile benzerlikler taşımaktadırlar; her ikisi de zaten teorilerle yüklü olan, olgulara referansta bulunmaktadırlar.
- iii. Sonuç olarak, başarılı ve yeterli bir doğa bilimi ve açıklamacı anlama analizinin, yorumlamacı anlamaya ve yorumlamacı anlamının geçerlilik ölçütlerine sahip olması gerekmektedir.

Sosyal bilimler için yorumlayıcı anlama, sosyal bilimcilerin başarmayı hedefledikleri anlamalardan sadece bir tanesidir. Doğa bilimlerinde ise yorumlayıcı anlama, açıklamacı anlamaya ulaşmak için bir ön adımdır (Keat ve Urry 1994:213).

Bu yaklaşımlar çerçevesindeki realist yaklaşıma göre, tüm insan bilgisinin sosyal doğası, hem doğa bilimlerinde, hem de sosyal bilimlerde “yorumlayıcı anlama” analizinin yapılmasının gerekliliğine dayanmaktadır. Bununla birlikte realist perspektifler açısından, yorumlayıcı anlamının ne sosyal bilimlerdeki açıklayıcı anlamının yerine geçirilebileceği, ne de açıklayıcı anlamayı tamamen ortadan kaldırabileceği düşüncesi geçerlilik taşımamaktadır (Uluocak 2012: 161) .

Eleştirel realizm perspektifinden Archer (1995)’in “*morfojenetik yaklaşımı*”, her biri birbirine indirgenemez özellikler ve güçler taşıyan, tabakalandırılmış bir “*yapı*”, “*kültür*” ve “*fail*” ontolojisine dayanmakta, her türlü toplumsal çıktı bunların etkileşiminin ürünü olarak açıklanmaktadır. Buna göre, kapsamlı biçimde yeniden üretici ya da büyük ölçüde dönüştürücü olabilecek çıktılar “*yapı*”, “*kültür*” ve “*faillik*”in içiçe geçmişliğine dayanmaktadır.

Ancak Archer’a göre bu içiçe geçmişlik, bu unsurlar arasındaki etkileşimleri incelemeyi imkânsızlaştıracak bir biçimde Giddens, Bourdieu ve Beck’teki haliyle “*birbirinden ayrılmaz*” olduklarının kabul edilmesi suretiyle ele alınamaz. Depeltau (2012:267)’ye göre Archer’ın yaklaşımındaki farklılık analitik bir düalizm vurgusundan kaynaklanmakta, temeldeki ontolojik fikirler açısından eş-belirlenimci bir perspektif sunmaktadır. Depeltau (2012:267)’ya göre Archer bu noktada sadece yapılar (sosyal ve kültürel) ve bireyler arasındaki etkileşimleri anlamak için bunları birbirinden ayrı şeylermişçesine düşünmemiz gerektiğini ileri süren analitik bir düalizm önermektedir.

Archer (2012:281)’a göre, *failliği teorileştirmedeki temel problem*, kısmen kendi sosyalliği tarafından oluşturulan kısmen de kendi toplumunu dönüştürme kapasitesine sahip olan insan *failin nasıl kavramsallaştırılacağına* ilişkin olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre zorluk sosyal teorinin, bir yandan kendi kendine yeten “*az sosyalleşmiş*” birey görüşü ile diğer yandan içinde bulunduğu sosyal bağlam tarafından biçimlendirilmiş, adeta kalıba dökülmüş, “*aşırı sosyalleştirilmiş birey*” olmak üzere iki uç arasındaki salınımindan kaynaklanmaktadır. Archer (2012:282) her iki modelinde hem *az sosyalleşmiş* hem de *aşırı sosyalleşmiş insan modellerinin*, sosyal teori açısından yeterli temeli sağlamaktan yoksun olduklarını ileri sürmektedir. Az sosyalleşmiş “*kendine yeten toplum yapıcısı*” kadar “*inisiyatiften yoksun ve oluşturulmuş bir sosyal ürün olarak*” insan modellerinin her ikisi de sorunludur. Archer (2012:305)’in önerisi *somut biricikliği içinde bireyin, hem kendi hem de toplumu sürekli bir biçimde düşünümsel izleme gücüne sahip olduğu* yolundadır. Söz konusu düşünümsellik, realist bir sosyal perspektif gereği, Archer (2012:304)’a göre, failin bizzat kendi yaşamını takip etmeye, toplumun yapısal ve kültürel nitelikleri arasında aracılık yapmaya ve dolayısıyla da toplumsal yeniden üretim ya da dönüşüme katkıda bulunmaya dönük nitelik ve güçlere sahip olan biri olması üzerinden kurgulanmaktadır.

Elder-Vass da benzer bir ontolojik tutum içinde, “yapıların beşeri etkileşimlerden doğduğu ve bir kez ortaya çıktıktan sonra parçaların sahip olmadığı yeni özellikler kazanarak kendilerini aktörlere dayattıkları” bir etkileşim biçimine işaret eden perspektif sunmaktadır. Bununla birlikte Depeltau (2012:269)’ya göre Elder-Vass –ve diğer eleştirel realistler de genel anlamda- yapıları görünüşte kalıcı ilişkiler demeti olarak görmektense, onların analitik açıdan toplumsal bütünlükler olarak (yapıların) ayrıştırılması ve söz konusu yapıların da nedensel güçleri olması gerektiği düşüncesine bağlılıkları sebebiyle “derin ilişkisel” perspektiflerden uzaklaşmış görünmektedirler.

Depeltau (2015:265)’ya göre, Giddens’in “yapının ikiliği” ve Bourdieu’nun “inşacı-genetik yapısalcılığı” da benzer bir ilişkisel ontolojik tavır alışa sahip modeller olarak, yapılar ve failer arasındaki etkileşimleri öngören bir perspektif barındırmaktadır.

Depeltau (2012:269)’ya göre, derin ilişkisel sosyolojinin ontolojisi açısından; *hiçbir toplumsal bütünün bireylerle ilişkiye geçebileceğinin kabulü geçerlilik taşımamaktadır.*

4.1.1.3. Ontolojik açıdan “Derin İlişkisel” İlişkisel Sosyoloji: “İşlem” Fikri

Depeltau (2015:274)’ya göre, yapı-fail ilişkileri açısından, “kendiliğinden faal” bir iradeciliği (fail-özne) ya da toplumsal *belirlenimciliği* ifade eden “*belirlenimci*” ve yapı ile fail arasındaki “*etkileşimi*” (diyalektik) varsayan “*eş-belirlenimci*” yaklaşımlardan farklı olarak, “*işlem*” fikri derin ilişkisel düşünce biçimiyle ilgilidir.

«Derin» İlişkisel Ontoloji

$A \leftrightarrow B$ = Her Türlü Akışkan, Dinamik Toplumsal Süreç
(Depeltau 2015:278)

Şekil 8. Derin ilişkisel ontoloji

En basit örneği ile *işlemsel düşünce*, *Bir eyleyen (A), B ile iş görmeden, B de onunla(A) iş görmeden yaptığı şeyi yap(a)maz, A ve B birbirine bağlıdır*; anlamına gelmektedir.

Depeltau (2015:274), Emirbayer (1997), J. Spiegel (1983) ve Lynd ve Franks gibi düşünürler tarafından “işlemsel sosyoloji” etiketinin benzer bir biçimde kullanılmış olmasına karşın, “derin ilişkisel sosyoloji ile uyumlu görünen H. Becker, A. King ve B. Latour gibi düşünürlerin bu terimi kullanmamış olduklarına dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte, Latour (2008:34), “Tarde ve Toplumsalın Sonu” başlıklı makalesinde, “toplumsal ve problemleri” başlıklı bir tema çerçevesinde, toplumsal teoride kasıtlı olarak “*toplumsal*” kelimesinin kullanılmasının terkedilip, bunun yerine Aktör-Ağ Teorisi “*ilişkilenme*” sözcüğünün kullanılabilmesine işaret etmektedir.

En genel anlamda Depeltau (2015:2754), uyumlu bir başka deyişle de şu veya bu şekilde birbirinden farklı teoriler, ilkeler, yöntemler ve kavramlar tarafından üretilen bu üçüncü entelektüel “işlem” alanını yansıttığı düşüncesi ile “derin ilişkisel sosyoloji” kavramsallaştırmasını önermektedir.

Çeşitli farklılaşmalarına karşın, bu entelektüel işlem alanına dâhil edilebilecek sosyologlar arasında Depeltau (2015:275)’ya göre, *belirlenimci* ve *eş-belirlenimci* ilişkisel sosyologlardan onları ayırt etmeye imkân verecek bazı genel ontolojik benzerlikler saptanması mümkün görünmektedir. Buna göre öncelikle, derin ilişkisel sosyologlar, tıpkı eş-belirlenimci meslektaşları gibi her türlü toplumsal belirlenimciliği reddetmektedirler. *Derin ilişkisel sosyologlara* göre, *belirlenimcilik*, gerek toplumsal *değişmeyi açıklama konusundaki yetersizliği* ve gerekse toplumların, kültürlerin ve kurumların *şeyleştirilmesi* suretiyle “*insanları*” *kültürel açıdan uyuşturulmuş, salt toplumsal yapıların taşıyıcıları durumuna indiriyor* olması bakımlarından eleştirilmektedir. Bununla birlikte insanların sosyal teoriye geri getirilmesi noktasında derin ilişkisel sosyologların, insanların toplumsal yapılarla etkileşime girebilmeleri imkanı olmadığı düşüncesinden hareketle, “faillik” kavramını kullanmayı tercih etmedikleri görülmektedir.

Depeltau (2015:276)’ya göre *insanların*, “*failler*” olarak, *toplumsal yapılarla ilişkiye girebilmeleri mantıksal ve ampirik açıdan olanak dışıdır*. Bireyler sadece diğer bireylerle ve insan dışı varlıklarla etkileşime girebilmektedirler ve elbette ki bazı davranışlar veya ilişkiler şu ya da bu

şekilde benzerlikler taşımakta, farklılaşabilmektedir. Toplumsal örüntüler vardır ve açıklanabilirler. Ancak davranışların ve ilişkilerin benzerlik düzeyi her zaman bir derece meselesidir ve öylece nesnelleştirilemez. Bu durum toplumsal yapı adı verilen şeylerin basitçe gözlemciler tarafından inşa edildikleri anlamına gelmez, iki şekilde “*işlemsel olgular*” oldukları anlamına gelir; *birincisi, toplumsal yapıların* insanlar arasındaki işlemler olduğu, *ikincisi ise toplumsal yapıların aktörlerle etkileşime girmiyor (giremeyecek) olmaları bakımından işlemsel olgulardır.*

Depeltau(2015:277)’ya göre derin ilişkişel sosyoloji açısından bir diğer önemli nokta derin ilişkişel ontolojik sayılıtlar açısından“özne” gibi bir şeyin mevcut olmadığı fikrine dayanmaktadır. Realistlerin nedensel açıklayıcı mekanizmalar arayışına karşın, derin ilişkişel sosyologların toplumsal yapıların nedensel gücünü mantıksal ve ampirik açıdan açıklanamaz buldukları görülmektedir. Bununla birlikte onlar, bireylerin toplumsal varlıklar olduğu konusunda hem fikir görünmektedirler. Onlara göre, bireylerin davranışlarının hiçbiri onların kendi yeterliliklerine indirgenemez. Çünkü A olmadan B ve B olmadan da A yaptığı şeyi yapamaz: *Hiçbir şey tecrit edilmiş değildir, her şey toplumsal ve birbirine bağımlıdır. Eyleyenlerin, davranışlarının indirgenebileceği rasyonalite de dahil olmak üzere hiçbir “öz” söz konusu değildir.*

Powell (2015:313)’ın “*kökten ilişkişelci epistemoloji*”sinin “öz”ler konusundaki sayılıtları bu noktada önem taşımaktadır. Ona göre, öz olarak adlandırılan *her şey* sıkıca düğümlenmiş, fakat yeteri kadar emek *sarf edildiğinde* çözülmesi olası bir ilişki demeti olarak değerlendirilmektedir.

4.2. Powell’ın İlişkişel Sosyolojide Kökten İlişkişelliğe Dayalı Epistemolojisi

Powell (2015), ilişkişel sosyoloji literatüründe, “*kökten ilişkişel*” bir epistemoloji arayışı ile dikkat çekmektedir. “Kökten ilişkişel” ifadesi ile Powell (2015:286), *hiçbir düalist unsur kalıntısı bulundurmamayan ve bu nedenle bireylerin kendileri de dâhil olmak üzere her tür toplumsal olguyu ilişkiler aracılığı ile teşkil edilmiş kabul eden bir epistemoloji arayışını* ifade etmektedir.

“Kökten ilişkişel” bir epistemoloji Powell(2015:286)’a göre, doğalcılığı ve monist materyalizmi kabul eden, fakat gerçekçiliğe karşı agnostik bir

tutum benimsenmesini içermektedir. Refleksif bir biçimde kendini de içermesi beklenen bu epistemoloji, *epistemik pratiğin yönlendirici ilkeleri* olarak ortaya koyulmuştur.

Söz konusu yönlendirici ilkeler; bütün *olguların ilişkiler aracılığı ile teşkil edilmiş olduklarının* kabulüne dayanan; *ilişkilerin kendilerine süreçler ya da dönüşümler olarak* yaklaşan; ve nihai olarak *ilişkileri*, sosyolojinin temel analiz nesnesi olarak ele almamız gerektiği önermesinden hareketle oluşturulmuş ilkeler bütünü olarak sunulmaktadır (Powell 2015:286).

Kökten İlişkiciliğin Yönlendirici İlkeleri

- 1. İlişkilerin analizin tek birimi olarak kabul edilmesi**
  - İlişkilerin nesnelere kurucu öğeleri olarak ele alınması
  - İlişkilerin süreçler olarak ele alınması
  - İlişkilerin «emek» olarak kavramsallaştırılması
- 2. «Yapı» ve «fail» mefhumlarının birbirine karşıt fakat denk olarak ele alınması**
  - Bütün yapıların faillik aracılığı ile üretilmiş olarak ele alınması
  - Faillikle ilgili her türlü faaliyetin, yapıların işleyişi aracılığıyla üretilmiş birimler olarak ele alınması
  - Makro ve mikronun birbirinden ayrı değil görelî düzeyler olarak ele alınması
- 3. Bilimsel bilginin geçerlilik standardı olarak nesnellik yerine düşünümselliğin kullanılması**

(Powell 2015:287)

Şekil 9. Kökten İlişkiciliğin Yönlendirici İlkeleri

Powell (2015:288), ilişkilerin analizin temel birimleri olarak görülmesi ilkesi açısından öncelikli olarak “toplumsal ilişki” kavramsallaştırmasından neyi anladığımızın önem taşıdığını vurgulamaktadır. Bu noktada iki önemli problematiğe işaret eden Powell (2015:288-289), öncelikli olarak ilişkilerin bireylerin eylemlerinden doğduklarını kabul edip etmeyeceğimiz meselesine odaklanır; bu noktada ilişkisel bir tutum, ilişkileri bireysel davranışın ve hatta bizzat bireylerin kurucusu olduğu olarak ele almayı gerektirmektedir.

İkinci problematik Powell (2015:289)'a göre ilişkileri; *somut bağlantılar veya bağlar ya da bir tür etkileşim ya da işlem mi* (Elias ve Foucault) yoksa *bir alandaki görelî konumlar olarak mı* (Bourdieu) ele alacağımız sorundur. Powell bu noktada her iki görüşün sentezlenebileceği bir ilişkiyel tavrı alışı gerekliliğine işaret etmektedir. Bu sentezleme girişimi Powell (2015:289)'a göre sırasıyla, *fili ilişkiler* ve *potansiyel ilişkilerin*, bir başka deyişle de *ağ-bağlantı* (Elias ve Foucault) ve *alan konumu* (Bourdieu) yaklaşımlarının sentezlenmesi anlamına gelmektedir. *Potansiyel ilişkiler, fili ilişkilerden daha soyut olarak algılanıyor olabilse de hem fili hem de potansiyel ilişkilerin kendilerine içkin somut bir niteliği bulunmaktadır.* Her kişinin de maddi açıdan var olduğu söylenebilir. Potansiyel ilişkiler gözlemciye göre en azından kısmen gelecekte var olabilecek bir nitelik taşımaktadır. “İlişkiler”, *hem zamanda, hem de mekânda faaldirler; fili ve potansiyel ilişkiler arasındaki ayırım söz konusu ilişkinin zaman akışı içinde gözlemcinin nerede konumlandığına bağlı görünmektedir.*

Powell (2015: 313)'ın ilişkiyel sosyoloji açısından en önemli vurgularından biri, “Öz olarak adlandırılan her şey sıkıca düğümlemiş, fakat yeteri kadar *emek sarf edildiğinde* çözülmesi olası yoğun *bir ilişki demeti* olarak görünür” varsayımına dayanmaktadır.

Bireylerin kendileri de dâhil olmak üzere bütün nesnelere ilişkiler aracılığıyla teşkil edildiği sayılısına bağlı olarak Powell (2015:294-295) öznelere ilişkiyel niteliğini tartışmakta ve Meadci “benlik” inşasında, ilişkiler olarak etkileşimlerin benliği somut ve tarihsel açıdan önceleyen karakterine vurguda bulunmaktadır. Ona göre benlik kendini üretmektedir ancak bunu kendi seçtiği koşullar altında değil, etkileyebileceği ancak denetleyemeyeceği ilişkiler aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Elias'ın dans benzetmesine atıfla Powell (2015:296)'a göre, ilişkilerin kendilerini süreçler olarak anlamak demek kökten ilişkiyel bir bakış açısı takınmayı gerektirmektedir ve anlık bir görüntünün ilişkileri gösterebileceğini düşünmek bir yanılgı türü içermektedir. Anlık görüntüler sadece ilişkilerin çıkarsanabileceği bir nesnelere düzenlemesini göstermektedir.

Yapı ve fail dikotomisi açısından Powell (2015:302), herhangi bir verili olgunun tamamen yapılandırılmış ve aynı zamanda tamamen, baştanbaşa

faillik ile ilgili olduğunun kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre, “yapı” ve “fail” kavramları iki farklı olgu türüne değil, aynı olguyu açıklamanın iki farklı yoluna işaret etmektedir. Yapı ve fail konusu ile ilgili olarak bu ilişkisel çerçevenin bir sonucu olarak Powell (2015:307), “makro” ve “mikro” düzeylerin birbirinden ayrı ontolojik düzenlemeler yaratmadığını ileri sürerek “makro-mikro eşleşmesi” olarak adlandırdığı bir ontolojik konuma vurguda bulunmaktadır. Elias’ın işaret etmiş olduğu gibi *her bir makroskopik figürasyon pratik aracılığıyla teşkil edilen bir somut ilişki yığını içermekte iken benzer bir biçimde her anlık etkileşim, ilişkiler içinde ve ilişkiler aracılığıyla gerçekleşmektedir.*

Nesnellik ve nesnel geçerlilik kavramı yerine “*düşünümsel geçerlilik*” kavramsallaştırmasını öneren Powell (2015:311), nesnellüğün aksine düşünümelliğin her tür bilimsel bilginin geçiciliğine ilişkin bir teorik gerekçe sağladığı düşüncesindedir.

4.3. Bhaskarcı Eleştirel Realist Perspektif Açısından İlişkisel Ontolojik Sayılılar

İlişkisel sosyolojik yaklaşımlar açısından Bhaskar’ın “*tabakalı ontoloji*” yaklaşımı sosyo-ontolojik açıdan sosyal gerçekliğin tabakalaşmış düzeyleri- alanları(domain) arasındaki ilişkiselliğin imkân ve sınırlılıklarına dikkat çekiyor olması bakımından önem taşımaktadır.

Bugün sosyal bilimler alanında eleştirel realist perspektifler açısından çok önemli bir figür olarak ön plana çıkan Bhaskar (2015:267)’ın “eleştirel realist” perspektifi, hem ampirizmin (ampirik realizm-pozitivizm ve yeni türleri) hem de idealizmin çeşitli türleri (post-yapısalcılık) ile mücadele etmeye yönelmiş; daha genel olarak da *insanın kendini özgürleştirme projesini* aydınlatmaya yönelmiş *bilimler* ve özellikle de *sosyal bilim alanlarında, hangi türden bir realizmin gerekli olduğu sorusunu* temele alan bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir.

Bhaskar (2015)’ın yaklaşımındaki “*transzendenal realizm*” boyutu onun “*genel bilim felsefesi*”¹¹ pozisyonuna karşılık gelirken; “*eleştirel*

---

¹¹ Bhaskar (1975)’ın, *A Realist Theory of Science (Realist Bir Bilim Teorisi)* başlıklı çalışması doğa bilimleri çerçevesinde realist bilim felsefesi pozisyonunun savunulduğu eseridir (Etil 2015:295).

*naturalizm*¹² boyutu ise onun “sosyal bilim felsefesi”ndeki pozisyonuna işaret etmektedir (Etil 2015:295).

Bhaskar (1998:27)’ın, *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences (Naturalizmin Olanaklılığı: Çağdaş İnsan Bilimlerinin Felsefi Bir Eleştirisi)* başlıklı çalışmasında toplumların bizim için bilgi nesnesi olabilmelerini mümkün kılan hangi türden özelliklere sahip oldukları sorusundan hareketle kendi eleştirel natüralizm anlayışını sosyal bilimlere uygulamaya başladığı ve buradan da bütünlüklü bir bilim nosyonuna ulaşmayı amaçladığı görülmektedir.

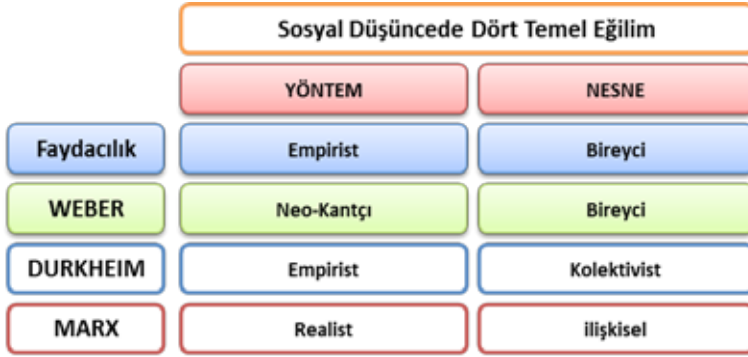
Şekil 10. Bhaskar’ın Tabakalaşmış Ontolojisine Dayalı Gerçeklik Modeli

Bhaskar’ın yapı-fail ilişkilerine yönelik perspektifi, onun ontolojiyi epistemolojinin önüne koyan ve üretici yapı ve mekanizmaların alanı olarak reel gerçeklik alanı ile aktüel ve ampirik gerçeklik düzeyleri arasında yaptığı ayrıma dayalı olarak geliştirdiği eleştiriler ve bu eleştiriler ışığında ortaya koyduğu “ilişkisel” biçimi çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Bu noktada Bhaskar, *tabakalaşmış bir ontolojik gerçeklik* iddiası ile dikkat çekmektedir. Bhaskar, *reel gerçeklik alanı*, *somut gerçeklik (actual) alanı* ve *ampirik gerçeklik alanı* olmak üzere üç temel gerçeklik düzeyi-alanı (domain) tanımlamaktadır (Etil 2015:297).

¹² Bhaskar (1979)’ın *The Possibility of Naturalism (Naturalizmin Olanaklılığı)* başlıklı çalışması sosyal bilimlerin çerçevesinde realist bilim felsefesi pozisyonunun savunulduğu eseri olarak değerlendirilebilir (Etil 2015:295).

Nedensel mekanizmalar, öznenin yittiği bir gerçeklik düzlemine karşılık gelmektedir ve natüralist bir sosyal bilim imkânı da Bhaskar (1998)’a göre burada temellenmektedir. Sosyoloji literatüründe dört temel eğilimi genel ontolojinin altında yer aldığını düşündüğü *yöntem (sosyal epistemoloji)* ve genel epistemolojinin altında yer aldığını düşündüğü *nesne (sosyal ontoloji)* ilgileri çerçevesinde sınıflandıran Bhaskar (1998: 34), kendi sosyal bilim anlayışını *ilişkisel-realist* bir temele dayandırarak, Ögütle (2010:1)’nin de ifade etmiş olduğu gibi, Marksçı bir bilim kavrayışından yana tercihte bulunmaktadır. Bu türden bir perspektif Marx’ın dediği gibi; “görünenle gerçeklik birebir örtüşseydi bilim diye bir şeye gerek kalmazdı” biçimindeki realist çerçeve ile uyumlu görünmektedir.

Şekil 11. Bhaskar’ın Sosyolojide Dört Temel Eğilime İlişkin Sınıflandırması

Ontolojik sayılıtlarının insanın bilme kapasitesi ile sınırlandıran ve realiteyi insan deneyimlerine indirgeyerek “ampirik gerçeklik” düzleminde tüketen yaklaşımları şiddetle eleştiren Bhaskar’ın, öznelci olmayan bir ontoloji geliştirme çabası içinde, gerek *pozitivizmi* ve gerekse de *hermeneutiği* ontolojik düzeyde ampirist, dolayısıyla da *antropo-sentrik* oldukları iddiasıyla eleştirmekte olduğu görülmektedir (Etil 2015:298).

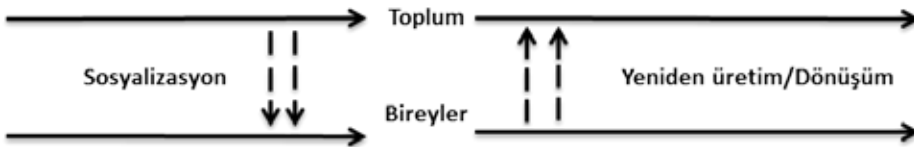
Yapı fail ilişkilerine yönelik olarak Ögütle (2010:1)’nin de ifade etmekte olduğu gibi özgün bir yaklaşım çizen Bhaskar (1998), sosyal teorinin en merkezi meselelerinden biri olan yapı-fail meselesinin temelinde, sosyal bilimler geleneğinin sosyo-ontolojik zeminindeki iki temel stereotip etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bireyden topluma giden “*iradeci*” Weberci stereotip ile, toplumdan bireye giden “*şeyleştirme*” Durkheimci stereotip üzerinden temelleri atılmış olan söz konusu yapı-fail dikotomisine temel

olan bu iki modelin ardından Bhaskar, sosyoloji literatüründe Berger ve Luckmann'ın sosyal gerçekliğin öznel ve nesnel yapıları arasında “dışsallaştırma”, “içselleştirme” ve “nesnelleştirme” olmak üzere üç temel diyalektik moment üzerinden gerçekleşen “inşacı-diyalektik” biçimlerini ve Anthony Giddens'in “yapının ikiliği” ve Pierre Bourdieu'nun “yapısal inşacılık” yaklaşımlarında görüldüğü üzere yapı-fail etkileşimselliğine ve yapı-fail ikiliğini aşma girişimlerine vurguda bulunan diğer önemli modelleri de eleştirel bir okuma ile göz önünde bulundurarak kendi perspektifini ortaya koymaktadır.

Bhaskar (1998:36), bu noktada kendi özgün tavrını “kişiler ve toplum diyalektik olarak ilişkili değildir; aynı sürecin iki ayrı uğrağını teşkil etmezler, bilâkis bunlar, kökten farklı türde şeylere atıfta bulunurlar” ifadesi ile ortaya koymaktadır.

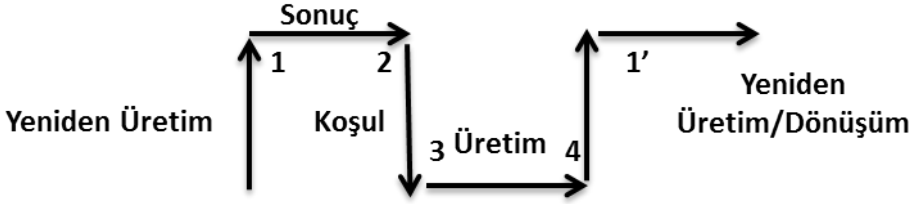
Ontolojik sayılıtlarının insanın bilme kapasitesi ile sınırlandıran ve realiteyi insan deneyimlerine indirgeyerek “ampirik gerçeklik” düzleminde tüketen yaklaşımları şiddetle eleştiren Bhaskar'ın gerek pozitivismi ve gerekse de hermeneutiği *ontolojik düzeyde ampirist*, dolayısıyla da *antropo-sentrik* oldukları yolunda eleştiriyor olması, yapı-fail ilişkilerine yönelik görüşlerinde de belirginlik kazanan bir “*öznelci olmayan ontoloji*” geliştirme çabası ile ilgili görünmektedir.

Bhaskar (1998:40), Durkheimci, Weberci ve yapı-fail ilişkilerini “diyalektik” bir başka deyişle de “toplumun bireyleri, bireylerin de toplumu yarattığını ileri süren” etkileşimsel yaklaşımlara ilişkin diğer modelleri eleştirerek, “Toplum ile kişiler arasında ontolojik bir yarık/boşluk” bulunduğunu ileri süren ve yapı ile faileri iki ayrı gerçeklik düzlemi içinde tanımlayan bir “*dönüşümsel etkinlik modeli*” (*Transformational Model of the Society/Person Connection*) önermektedir.

Şekil 12. Bhaskar'ın Dönüşümsel Etkinlik Modeli (Bhaskar 2015:150)

Bhaskar (1998:36)’a göre, faillerin yapıyı yaratmalarından söz etmek artık doğru değildir. Daha ziyade faillerin onu yeniden ürettiklerinden ya da dönüştürüyor olduklarından söz etmek mümkün görünmektedir. Bu perspektiften toplum; bireylerin yeniden ürettikleri ya da dönüştürdükleri ve bireyler böyle yapmadıkça var olamayacak olan yapılar, pratikler ve uyulaşım toplamları olarak görülmektedir (Öğütle 2011:2).

1,1'=Niyetlenilmemiş sonuçlar; 2=Kabul edilmeyen koşullar, 3=Kabul edilmeyen motivasyon; 4=Üstü kapalı beceriler

Şekil 13. Bhaskarcı Yapı ve Praksis Modeli (Bhaskar 2015:150)

Öğütle (2011:2)’ye göre Bhaskar’ın söz konusu sosyo-ontolojik ayrımı, politik ve etik vurguları da barındırmaktadır. Toplamlar artık insan kararlarının kusursuz bir ürünü olarak kavranamaz ve bu anlamda da toplumsal yeniden üretim ve dönüşüm süreçleri açısından,

“insanların, kendi doğal (türsel) güçlerini geliştirme ve kendiliğinden yaşama geçirme olanaklarını âzamiye çıkarmak için, kendi sosyal varoluş koşullarını (sosyal yapıyı) öz-bilinçli bir biçimde dönüştürdükleri bir şey olarak kavranmalıdır” (Bhaskar 1998:40).

“Yapı” ve “fâillik” kavramsallaştırmalarının karşılıklı olarak birbirlerini inşa ettikleri iddiasının beraberinde getirdiği bir başka problematik Bhaskar (1998:40)’a göre faillerin “düşünümsellik” potansiyellerini üstü örtük bir biçimde göz ardı etme eğiliminde yatmaktadır. Eğer “yapı” ve “faillik” bir amalgam ise, bu durumda bir kişinin ya da bir grubun kendi sosyal koşulları ya da sosyal bağlamı üzerine nasıl eleştirel ya da yaratıcı bir düşünüm geliştirebileceğini görmek neredeyse imkânsız hale gelmektedir.

Bhaskarcı çerçeveden sosyal bilimlerin nesnesinin öncelikli olarak “sosyal yapılar” olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Bhaskar’ın düşüncesinde “yapıların ilişkiselliği” mefhumu söz konusudur. Öğütle (2011:2)’ye

göre, Bhaskar bize, bir yandan, sosyal yapıların, onları yeniden-üreten ya da dönüştüren bireylere bakıldığında anlaşılamayacak bazı özelliklere, yani bazı “*belirmiş özelliklere*” (emergent properties) sahip olduklarını söylerken onların bu anlamıyla *etki doğuran mekanizmalar* olarak “gerçek” etkilerde bulduklarına işaret etmekte görünmektedir. Öte yandan Bhaskar’a göre söz konusu üretici mekanizmalar olarak sosyal yapılar, doğadakilerden farklı olarak, sosyal ve tarihsel bir nitelik taşımaktadırlar. Dolayısıyla da ancak görece anlamda kalıcı bir nitelik taşımakta, yönettikleri etkinliklerden ve fâillerin kendi yapıp ettiklerine dair kavrayışlarından bağımsız var olmamaları sebebiyle de ilişkisel bir karakter taşımaktadırlar.

Bhaskar (1998:45)’a göre, sosyal yaşamda yalnızca ilişkiler devamlılık taşır. Yine dikkate alınmalıdır ki bu türden ilişkiler, kişilerarası ilişkilere karşılık geldiği kadar, insanlar (birey kolektiviteleri), doğa ve sosyal ürünler (makinelere ve firmalar) arasındaki ilişkilere karşılık gelmektedir.

Öğütle (2011:3)’ye göre, dolayısıyla sosyal bilimlerin nesnesinin ne olduğuna dair ikinci ve asıl cevap, Bahaskar (1998:45)’a göre “sosyal ilişkiler” olmaktadır. Sosyal bilimlerin bakış açısından bakıldığında, burada söz konusu olan ilişkiler, konumları işgal edip pratikleri uygulayan bireyler arasında değil de bizzat *konumlar ve pratikler arasında* (ya da daha iyisi, konumlanmış-pratikler arasında) *süregiden ilişkiler* olarak kavramsallaştırılmalıdır”.

5. İlişkisel Sosyolojik Modellerin Türkiye’de Sosyoloji Pratiği ve Düşünümselliği Açısından Olası Açılımları

Türkiye’de sosyal bilimlerin pratiği ve bu pratiği anlamlandıran kognitif referans çerçevelerinin, sosyal bilimlerdeki temel dikotomiler açısından değerlendirilmesine imkân verecek tarihsel bir gelişim süreci izlediği görülmektedir.

Tarihsel süreç içinde, Türkiye’de sosyolojinin gelişimi, imparatorluk deneyiminin ardından ortaya çıkan tarihsel koşulların biçimlendirdiği, uluslaşma ve modernleşme projeleri çerçevesinde; bir toplum olma imkanının, temelde “bütünleşme-ayırışma” gerilimini sürekli içinde barındıran; olan-olması gereken, oryantalist-oksidental, kültür-

medeniyet, millet-ümme, ırka dayalı millet-kültürel milliyetçilik, doğu-batı, birey-toplum, vatandaş-devlet, sivil toplum-devlet, merkez-çevre, ademi merkezîyet-merkezîyet, sınıflı toplum-sınıfsız toplum-kadro toplumu, liberalizm-sosyalizm, dindarlık-laiklik, muhafazakarlık-devrimcilik, gelişme-azgelişme, gelenekselcilik-modernlik, demokratikleşme-totaliterleşme-otokratikleşme ve son zamanlarda da ataerkillik - toplumsal cinsiyet rolleri eşitliği gibi kavram çiftleri üzerinden yürütülmüş bir düşünümselliğin tarihini gözler önüne sermektedir.

Tarihsel sosyolojik bir perspektiften ele alınmaksızın ve bireylerle konumlanmış-pratikler arasında *süregiden ilişkileri* dikkate alan bir ilişkisellik kurulmaksızın, tözcü ikilikler olarak ele alınan söz konusu kavramsal dikotomilerin, kuruluş aşamasındaki sosyal bilimler alanı üzerindeki en olumsuz etkileri, *olana ilişkin* tespitlerde bulunmaya yönelik olarak, ampirik ya da aktüel gerçeklik düzeyine inilmeksizin, tözcü bir çerçevede, *olması gerekenler üzerinden normatif bir perspektifte geliştirilmeye* çalışılan tartışmalara konu olmuş olmaları olarak dikkat çekicidir.

Sözü edilen kavram çiftlerinin, sosyoloji alanı için olduğu kadar, siyasal alanının ve özelde de “devlet” odaklı bir perspektiften algılanmış olmaları; nesnesini problematik kılan (ontoloji) ve nesnesinin neliğine ilişkin söz söyleme (ve söz konusu sınırını belirleme-epistemoloji) arayışları çerçevesinde ön plana çıkan tözcülük-ilişkisel problematiğinin, aslında *socius* ile *polity* temelli bir sosyoloji arasındaki temel bir dikotomik ayrım üzerinden gölgelendiği bir başka deyişle üst belirlendiği görülmektedir.

Söz konusu gölgelemenin ya da üst belirlemenin kısaca, siyasal alanın, sosyal alan üzerine ve dolayısıyla da sosyal bilimler alanı üzerindeki tahakkümü olarak okunması mümkün gözükmektedir. Bu tahakküm biçimi, özerk bir alan olarak sosyal bilimler alanının gelişmesine imkân vermediği gibi, dönemsel olarak normatif olması gerekenlere ilişkin siyaset projelerine karşı, olanın tespitine dayalı çeşitli metodolojik araçlar üzerinden yapılan eleştirilere karşı son derece dışlayıcı ve alan dışı bırakıcı uygulamalara başvurulduğunun da örnekleri ile doludur. Bunun sonucu olarak, Türkiye toplumunun temel problemlerinin, ampirik çalışmalar ışığında ortaya koyularak, söz konusu sosyo-kültürel yapının analizine yönelik özgün kuramlar ve perspektifler geliştirilmesi bir yana, batı

literatürünün kuram ve kavramlarının Türkiye'ye ve Türkiye'de sosyo-kültürel yapıya doğrudan uygulanması biçiminde bir eğilimin gelişmiş olduğu bilinmektedir.

“Socius”un biliminin nasıl yapılabileceğine ilişkin ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve etik sayılılara odaklanmaktan çok, sosyal yapı düzeyinden toplumun sorunlarını tespit etmeye yönelik söz konusu önemli çabaların, siyaset alanı üzerinde etkili olamaması ise Türkiye’de siyaset kurumunun genel bir eğilimine işaret ediyor olması bakımından önemlidir. Bu durum Nilgün Çelebi’nin Türkiye’de uygulamalı sosyolojinin aslında hiç de uygulamalı olmasının sağlanamadığı, hatta uygulamalı sosyolojinin yanlış anlaşılması olduğu konusundaki vurgusu ile anlam kazanmaktadır. Normatif siyaset eğiliminin sosyal bilimler alanı için ne bir veri tabanı üretilmesi noktasında, ne de sosyal bilimsel veri ışığında uygulamaya yönelik düzenleyici önlemler olarak politika üretme konusundaki isteksizliği bu durumu pekiştirmiş görünmektedir.

Socius-polity ayırımının Türkiye’de sosyal bilimler pratiği ve söz konusu pratiğe eklenen kuramsal tavır alışlar arasındaki gerilimin anlamlandırılması noktasında önemli açılımlar sağladığı aşikardır. Çelebi (2007:3)’nin sosyolojinin konusunun *socius* olarak belirlenmesi gerekliliği üzerindeki vurgusunun içerdiği temel önermeler göz önünde bulundurulduğunda, *ilişkisel sosyoloji* olarak vurgulanan perspektiflerin temel tartışmaları üzerinde odaklanmamızı sağlayacak bir alana geçiş yapıyor olmamız bu noktada çok anlamlıdır.

Sosyolojinin konusunun socius olarak belirlenmesi Çelebi (2007:4)’ye göre üç temel sayılı ile yakından ilgilidir; maddi ve sosyal olarak *bu dünya vardır; ontolojik olan epistemolojik olana önceliklidir ve insan sosyal olabildir.* İnsanın “sosyal olabilen” bir varlık olması onun bir yandan *socius’u kurarken bir yandan sözü (epistemoloji) de kurabilmesini* imkân dâhiline sokmaktadır.

Tarihsel sosyolojik bir perspektiften *socius*’un “daima zaman mekân içre olan, daima bir tarihselliğe, kültürelliğe sahip olan birliktelikler” olarak (Çelebi 2007:9), ancak “geniş zaman, geniş mekân perspektifinden” (Çelebi 2007:9) bakıldığında anlamlandırılabilir ilişkisel ve “gerçeklik düzeylerine” (sociusun Bhaskarcı tabakalı ontolojiye dayanan neliği) dayalı

kavramsallaştırması, sociusa ilişkin ilk bakışta tözsel görünen *unsurların* “yeterli emek verildiğinde açığa çıkarılabilecek ilişkiler demeti” oldukları konusundaki ilişkisel ontolojik tezlerle oldukça benzerlikler taşımaktadır.

Bu noktada Çelebi’nin doğrudan ampirik realizmi eleştiren, bir başka deyişle de bilgi nesnesi ile gerçeklik nesnesi arasında mütakabiliyet olduğunu ileri süren tezlere yönelik olarak ontolojik, epistemolojik ve metodolojik çerçeveler içinde getirmiş olduğu eleştirilerin ve Türkiye’de ilişkisel sosyolojik perspektifler açısından özellikle önem taşıyan bir eser olarak Keat ve Urry (1994)’nin *Bilim Olarak Sosyal Teori* başlıklı çalışmalarını Türkçeye çok da erken bir tarihte kazandırmış olmasının da büyük önemi bulunmaktadır.

Çelebi, Bourdieu’ya referansla “*bugünün, ikinci bir doğa gibi içselleştirilmiş ama sonra da tarih gibi unutulmuş olan bir somutlaşmış tarih olduğu unutulmamalıdır*” vurgusu, bugünü anlamak için, bugünün ürünü olduğu tüm bir geçmişin aktif mevcudiyetini göz önünde bulunduracak yatkınlıklar sistemlerini ortaya çıkarmaya (habitus) yönelik çabalar açısından, tarihsel sosyolojik perspektifin sosyoloji disiplini için önemine ve tarihsel sosyolojik analizlerin, genel anlamda sosyoloji pratiğinin alt disiplini olmaktan çok sociusun çalışılmasının ayrılmaz bir parçası olduğuna işaret etmektedir (Çelebi 2007:8). “Socius”, bu çerçevede, ilişkisel sosyoloji açısından, sosyal birimlerin bir sosyal zaman ve sosyal mekan bileşkesi olan bu dünya uzamında hayatı birlikte deneyimlemeleri sırasında kurup geliştirdikleri çok katlı bir sunum ortamı, etkileşim, ilişki ve dolaşım ağı olarak (Çelebi 2007:5) anlam kazanmaktadır.

Çelebi (2007: 11)’ye göre, “socius¹³”dan dolayımlanmış *ontoya* verdiğimiz ad” olarak sosyal gerçeklik, tüm bu oluşumların gerçekleştirildiği sinerjik bütünlüktür. Başka bir ifadeyle, insan birlikteliklerine ister sosyal kişiler ister birincil veya ikincil grup, ister kategori, ister yığın, ister grup üstü kişilik, ister sosyal süreçler, ister sosyal olgular diye bakalım, ister bunlara kaynaklık eden ortam ve ağlar ışığında bakalım, tüm bunlara tarihi ve kültürü de olan diye bakıyorsak, orada gördüğümüzün adı socius’dur.

---

¹³ Çelebi (2007:51), “*Socius*”un Türkçe karşılığı olarak “*ortay*”ı; sosyalin (*social*) Türkçe karşılığı olarak ise “*orsal*”ı önermektedir. Ona göre, bu durumda “*society*” için “toplum” ve “*societal*” için de “toplumsal” kullanılmaya devam edilebilir.

Socius'un "ne"liğinin (ontoloji) belirlenmesi ve bu neliğe ilişkin sözün (sosyolog) epistemolojik koordinatları üzerine bu çağrı Türkiye'de ilişkisel sosyolojik perspektifler açısından, akademik bir "düşünümselliğin" önemli kaynaklarından biri olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de sosyolojinin gelişmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren ağırlığını hissettiren *polity* ağırlıklı, "olan"ı ve onun tarihsel süreç içindeki dinamiklerini ilişkisel "ağlarını" önemsemeyen, "olması gerekenler"e odaklanmış, normatif bir sosyolojinin aksine *socius* odaklı bir sosyolojinin gelişmesinin imkânları üzerine arayışlar bir ölçüde "ilişkisel sosyolojik" arayışlar olarak ve sosyal bilim alanının, siyaset alanından daha özerk hale gelme arayışları olarak da okunabilir.

Socius, Çelebi (2007:53)'nin ifadesi ile en iyi, *toplum* ve *polity* ile karşılaştırılarak anlaşılabilir. *Socius*; çok boyutluluğu içinde kültürelliği ve tarihselliği vurgulanan insan birlikteliği olarak, insan birlikteliğinin kültür ve tarihle içiçe bir "oluş" olarak görülmesini gerekli kılıyor olmasına karşın, sosyolojide geliştirilen kavramlaştırma ve teorileştirmelerin pek çoğunda insan birliktelikleri ya tarih ve kültür dışı olarak ele alınmış ya da tarih ve kültüre toplumun ilineksel öğeleri muamelesi yapılmıştır.

Ünsaldı (2014; 9-14)'ya göre de 19. yüzyılın ikinci yarısından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönem arasında, Türkiye'de sosyoloji alanının özerkliğinden bahsetmek oldukça güç ve bir mesleki alan olarak kurumsallaşma cılız bir görünüm sergilemektedir. Siyaset başta olmak üzere diğer alanlarla çizilmiş sınırlar muğlâktır; kısacası toplumsala dair özgün bir bilgi üretme pratiği olarak sosyoloji henüz inşa edilmeyi bekleyen bir görünüm sergilemektedir.

Şerif Mardin (1992b:11)'in 1969 yılındaki, *Din ve İdeoloji* başlıklı çalışmasında "normatif bir geleneğin ve "olması gerekene yönelmiş" ideopolity yönelimli bir sosyal bilim anlayışının varlığına ilişkin tespitleri de bu noktada paralellik göstermektedir. Bu dönemde Mardin'in, davranışçı sosyal bilim yöntemlerinin kullanılması suretiyle tarih ve siyaset biliminin inceleme alanlarının, "olana yönlendirilmesi" çabasının ön plana çıktığı bir perspektif sergilediği göze çarpmaktadır ki normatif olması gerekenlere yönelik ve siyasete eklemlenmiş bir sosyal bilim anlayışından, her hâlükârda "olan"a yönelmiş bir "stratejik pozitivizm" çağrısı dahi dönemin

koşulları için gerek sosyoloji ve gerekse “siyaset bilim” açısından önemli bir çağrı niteliği taşımaktadır.

...Modern siyasal bilimlerin yapmaya çalıştığı şey; normatifle ampirik olan arasındaki farklılığı açığa çıkarmaktır (Mardin 1992:19)

Epistemik bir akademik düşünümselliğin bu dönemin sosyal bilim anlayışı içinde kurumsallaşabilmesinin gerekliliğine dikkat çektiğini düşündüğümüz Mardin (1992h:41)’in bu dönemde sosyal bilimler alanındaki “insanların kitle halinde fikir değiştirmelerine” yönelik olarak iki genel eğilime ilişkin tespitleri önem taşımaktadır. Kitle halinde fikir değiştirmenin bir yönü sosyal bilimlerin bir anlama vasıtası değil, fakat *bir iktidardan bugün veya yarın pay alma aracı sayılması* ile ilgiliyse, diğer bir yönü *aynı toplum tipinde genel eğilimin dışında kalan düşünceye cevaz verilmemesi* olarak belirginlik kazanmaktadır.

Bu türden bir bakış açısı altında Şerif Mardin’in, sosyal bilim anlayışının giderek artan oranda, Weberin, açıklayıcı bir bilim olarak sosyolojinin “olgusal denetlenebilirliğine” yönelik ve nesnel yapısal boyutu ön plana çıkaran pozitivist yorumundan, daha “socius” temelli; tarihsel sosyolojik perspektiften; öznel ve nesnel gerçeklik düzeyleri arasında ilişkisel bir inşacı boyutu diyakronik ve senkronik açıdan ortaya çıkarmaya yönelen; ampirik veriyi “yorumlamacı” bir temelde, tarihsel ve sosyolojik ideal tip kavramlarının “bağlama” içkin olarak tekrar tekrar kurmayı/sorgulamayı içeren kültür temelli bir yorumuna yöneldiği görülmektedir (Uluocak 2008:180).

Nitekim, Çelebi (2004:23)’nin Türkiye’de sosyolojinin kurumlaşması açısından, *idea-polity* yönelimli sosyal bilim anlayışları ile *socius* yönelimli sosyoloji anlayışları arasındaki ayırmda, socius temelli çizgiyi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nde Sabri Ülgener’in, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi’nde ise Şerif Mardin’in geliştirmeye çalışmış oldukları tespitleri ilişkisel sosyolojik bir perspektiften de önem taşımaktadır.

Socius’un neliğinin ilişkisel sosyolojik perspektifler içindeki ontoloji tartışmaları açısından önemi hatırlanacak olursa, Çelebi (2015:17)’ye göre kavram ve kuram geliştirme olarak görülebilecek temel bilim

olarak sosyolojinin gelişebilmesi önündeki iki temel sınırlılık, “kapan” bulunduğundan söz etmek mümkün görünmektedir. Bu kaparlardan birincisi, sociusun neliğini temele alan bir noktadan başlatılan ontoloji temelli ve epistemolojik sınırlılıklarının bilincinde bir araştırma pratiğinin kısıtlılıklarından kaynaklanırken, ikinci kapan ise “araştırmacının politik, daha geniş olarak da ideolojik ilgi ve yakınlıklarından dolayı bilimsellik ölçütlerine yeterince dikkat etmemesi, sınırlı veriden iddialı genellemeler yapmaktan çekinmemesi” olarak vurgulanmaktadır.

Normatif, socius ve polity yönelimli yaklaşımların üçlü gelişim çizgisi içinde Türkiye’de sosyoloji yapma pratiğinin genel eğilimleri takip edilecek olursa, politika üretilmesine yönelik uygulamalı bilimler olarak adlandırılan alanın Türkiye’deki algılanma biçiminin de problematik olduğu görülmektedir (Çelebi 2007).

Temel bilimler alanında üretilen bilgiye bağlı olarak üretilen bilimsel bilgi aracılığıyla toplumsal sorunların çözümlenmesine odaklanmış bir perspektif olarak politika yönelimli sosyolojinin, temel bilim açısından nesnesinin neliği ve bu neliğe ilişkin yetkin bir epistemolojik hassasiyetle gerçekleştirilmiş araştırma pratiğine dayalı veri tabanı bulunmaksızın ortaya koyduğu uygulamalı bilim pratiği hem yetersiz hem de normatif kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.

Çelebi (2015:17)’nin Türkiye’de sosyoloji alanı için ilişkisel sosyolojik perspektiften hem ontolojik hem de epistemolojik sayılılar açısından, epistemik akademik bir düşünürselliğin gerekliliğine işaret eden tipolojisi ufuk açıcı olduğu kadar sosyoloji tarihi içindeki eğilimleri ve kısıtlılıkları da gösteriyor olması anlamında önem taşımaktadır.

Sorunlara yönelik olarak polity temelli yaklaşan sosyologların taşıdıkları üç ayrı alet çantası bulunmaktadır. “Doktor çantası” taşıyanlar toplumsal sorunlara organizmacı bir perspektifte yaklaşan doktorlar gibi davranırlarken, “alet çantası” taşıyanların tutumu toplumsal hayata mekanik bir kurgu olarak bakan bir tavrı yansıtmaktadırlar. “Bond çanta” taşıyanlar ise Çelebi (2015:17)’ye göre devlet memurudurlar ve kendilerini devletin hizmetinde gören bir sosyolojik tutumun yansıması olarak dikkat çekmektedirler. Oysa ki temel bilim olarak nesnesini ontolojik, epistemolojik ve metodolojik tartışmalar çerçevesinde tanımaya

yönelmeksizin ve nesnesine ilişkin yeterli veri tabanına sahip olmaksızın, söz konusu socius gibi çok katmanlı bir ontolojiye ve tarihsel sosyolojik açıdan örüntüler, ilişki demetleri ve boğumlar çerçevesinde yapılaşmış olarak üretilen ve yeniden üretilen bir gerçeklik alanının, ampirik, aktüel ve reel gerçeklik alanlarının bilgisinin olanak ve sınırlılıklarını göz önünde bulundurmaksızın, “olması gerekenlere” dayalı değişme stratejilerinin biçimlendirdiği normatif çözümlerle sorunların çözülmesi mümkün görünmemektedir.

Toplumsal sorunların çözümüne odaklanılabilmesi, öncelikli olarak temel bilim alanı olarak nesnesinin “ne”liği ve söz konusu “neliğin bilgisi”nin imkân ve sınırlılıkları üzerinde düşünümsellikle eleştirel bir perspektifi geliştirebilmiş ve socius’un çok katmanlı ontolojisi gereği tarihsel süreç içindeki örüntü, kırılma ve kopuşların bilgisini de hassasiyetle analiz konusu kılan, tözsel bütünlüklü birimler olmaktan çok süreçler ve ilişkiler üzerinden sosyoloji pratiğini gerçekleştirebilecek, görece özerk, -en azından şimdiye kadarkinden özerk- bir sosyal bilimler, özelde de sosyoloji alanı inşasının imkânına bağlı görünmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye’de sosyoloji alanının özerkliği problematiği; sosyologların öznel ve kolektif bir düşünümsellik problematiği olduğu kadar sosyo-kültürel bir yapı sorunu olarak üretilen ve yeniden üretilen, “bilgi” temelli olmaktan çok, normatif “değer” problemi olarak değerlendirilmektedir.

Bu gün ilişkisel sosyolojik perspektiflere yönelik ilginin artmasında, bu alanın temel problematiklerine ilişkin olarak akademik bilgi üreten, literatürün temel eserlerinin çevirilerinde ve editörlüklerinde doğrudan sorumluluk alan hatta yayıncılık yapan sosyologların bulunuyor olması önemli kazanımları da beraberinde getirmektedir.

Toplumsal olma imkanımızın mevcut biçiminin “amaçlarını” sorunsal hale getirerek, asimetrik ve dezavantajlar yaratacak biçimde kurulmuş, insan-insan, insan-toplum, insan-doğa, kadın-erkek, devlet-vatandaş, normal-anormal ya da engellilik konusundaki mevcut ilişki biçimlerimizdeki tahakküm mekanizmalarını deşifre etmeye yönelmiş ilişkisel sosyolojik perspektiflerin yaratacakları bilgi birikiminin, giderek siyasal ve toplumsal alanın bütünündeki doksalar ve sermaye biçimleri üzerinde etkide

bulunarak daha nesnesine odaklı bir bilgi temelli ve özerk bir sosyal bilim alanının da kurulmasına imkan verebileceği düşünülmektedir.

Özgürlüklerin genişletilmesinin kalkınmanın hem amacı hem de aracı olduğu şeklindeki Amartya Sen (2004:17)'in ileri sürmüş olduğu kalkınma anlayışı ile mevcut toplum olma imkanlarımızın amaçlarının ve bu amaçların insan-toplum-doğa ile kurduğumuz ilişkiler açısından sorgulanması noktasında, Petit (1998)'in devlet-toplum ve bireyler arasındaki ilişkiler açısından vurguladığı “tahakkümsüzlük etiği olarak özgürlük” kavramsallaştırması üzerinden söz konusu sorgulamanın sosyo-etik bir tartışma zeminine çekilmesi mümkün görünmektedir.

Sen'in özgürlük anlayışı bu noktada, Petit (1998)'in “müdahalesizlik etiği olarak özgürlük” ile “tahakkümsüzlük etiği olarak özgürlük” ayrımındaki “*tahakkümsüzlük olarak özgürlük*” etiğine dayalı bir perspektifin devamı niteliğinde görünmektedir. Petit (1998:11)'e göre, “tahakkümsüzlük olarak özgürlük” cumhuriyetçi bir vatandaşlık anlayışının temelini oluşturmaktadır. Petit (1998:11)'e göre cumhuriyetçilik, yurttaşlarının her birinin, tam ve eşit katıldığı bir politik toplumun nasıl kurabileceğine ilişkin bir anlayışın geliştirilebilmesi imkanına dayanmaktadır. Bu imkân “tahakküm” ve “dezavantaj yaratan” bütün handikapların-engellerin; kişilerin kendi bireysel özürlerinden (dezavantajlarından) kaynaklanan bir durum olarak görülmeksizin; cumhuriyetin her bir yurttaşı için, gerektiğinde genel, gerektiğinde ise kişiler düzeyindeki özel stratejiler üzerinden ortadan kaldırılmasını olumlayan, sosyo-etik bir perspektif ve bu perspektif açısından toplum-yapı ve kurumların doğrudan kendisini sorunsal kılan bir yurttaşlar topluluğu ve Bourdieucu anlamda tahakküm ilişkilerini deşifre eden bir sosyal bilim geleneği oluşturmayı gerektirmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyoloji literatürü içinde uzunca bir zamandan beri, fail-yapı, öznesne, tümevarım-tümdengelim, nesnellik-düşünümsellik, mikro-makro, açıklama-yorumlama gibi her biri ontolojik, epistemolojik ve metodolojik tavır alışların çeşitli düzeylerinde etkisini farklı biçimlerde gösteren dikotomik kavram çiftlerinin etrafında yürütülmekte olan tartışmalara tanık olunmaktadır.

Bu tartışmalar içinde söz konusu kavram çiftlerinin daha temel bir dikotomi biçimi olarak sosyal dünyanın öncelikli olarak “tözlerden mi?” yoksa “süreçlerden” dolayısıyla da “ilişkilerden mi?” olduğu sorunsalı üzerinden başlatılan ve farklı versiyonlarına karşın “her şeyin ve gerçekliğin ilişkisel olduğu” sayılısından hareketle belirli bir perspektifler bütünü olarak, artık daha sık olarak “ilişkisel sosyoloji” başlığı altında tartışılmakta olan yaklaşımlar önem kazanmaya başlamışlardır.

Depeltau (2015)’nin de ifade etmiş olduğu gibi, ilişkisel sosyoloji başlığı altında değerlendirilen perspektifler bütünü, bugün için ontolojik sayılılar açısından bütünlüklü bir paradigmatik çerçeve oluşturmamış olduğu görülmekle birlikte, bu durumun ilişkisel sosyolojik yaklaşımların eleştirel konumlanışları açısından verimli arayışlara kaynaklık etmesi bakımından daha olumlu sonuçları olduğu düşünülmektedir.

Gerçekliğin ilişkisel olduğu ve her şeyin ilişkilere dayandığı temelinde, tözcülük karşıtı bir perspektifin ilişkisel sosyolojik yaklaşımların üzerinde hem fikir oldukları bir nokta olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, Depeltau (2015)’nin perspektifinde, özellikle faillik ve yapı ilişkilerine odaklanan bir perspektiften, ilişkisel sosyologların ontolojik sayılılar açısından *belirlenimci*, *eş-belirlenimci* ve *derin ilişkisel ontolojik perspektifler* olmak üzere üç temel ideal tipisel modelde farklılaştırılabilecekleri görülmüştür. Bu modelde *belirlenimcilik*, *diyalektik etkileşimcilik* ve *işlemsellik* kriterleri çerçevesinde, yapı-fail ilişkileri ontolojik sayılılar açısından ayrıştırılmıştır. Bu modelde, Depeltau (2015) tarafından savunulan derin ilişkisel ontolojik perspektifin, diyalektik etkileşimsel (Bourdieu ve Giddens gibi) ya da eleştirel realist (Archer gibi) eş-belirlenimci sosyolojik tavır alışlara yönelik olarak, *“bireylerin yapılarla değil ancak birbirleriyle ve diğer canlı ve cansız varlıklarla ilişkiye girebilecekleri sayılısı”* temelinde bir eleştiri getirdiği gözlemlenmektedir.

Söz konusu eleştiri, “derin” bir ilişkisel ontolojinin tanımlanmış biçimi açısından anlamlı görünmekle birlikte, eleştirel realist bir perspektiften söz konusu üretici yapı ve mekanizmaların “tözsel” değil, failerin düşünümselliği ölçüsünde görece olarak sıkıca “dügümlenmiş” ilişkiler demeti ve bu ilişkilere yüklenen anlamlar matrisi olarak görülmesinin ya da bu şekilde yorumlanmasının önünde bir engel olmadığı düşünülmektedir.

Powell (2015:290)'ın da ifade etmiş olduğu gibi potansiyel ilişkiler ile fiili ilişkiler arasındaki ayrımın sentezlenmesi girişiminin, ilişkiyel sosyolojik tavrı içinde "ilişkinin" nasıl tanımlanacağı problematiği açısından önemli bir yeri bulunmaktadır ve daha soyut olarak algılanıyor olabilese de potansiyel ilişkilerin de (Bourdieu alan konumu gibi) kendilerine içkin somut bir niteliği bulunmaktadır.

Gerçekliğin ilişkiyel olarak düşünülmesi noktasında "ilişkinin" nasıl tanımlanacağı konusu bir başka deyişle de söz konusu ilişkiyeliliğin Depeltau (2015)'nın ileri sürdüğü gibi sadece bireyler ve diğer canlı, cansız varlıklar arasında kurulabileceği iddiası, bu teze göre tözsel nitelik taşıyan soyut toplumsal yapı, kurum ve kültür kategorilerinin kendilerinin bireylerin sahip oldukları bir düşünümsellik biçimine dayalı ilişkiler demeti olarak değerlendirilebilecek olması ihtimaline yönelik bir indirgemecilik taşıyor olabileceği düşünülmektedir.

İkinci bir nokta Depeltau (2015)'nın ilişkilerin üretici yapı ve mekanizmalarına ilişkin olarak açıklamalar getirmeyi öneren eleştirel realist perspektiflere yönelik eleştirisinde açığa çıkmaktadır. Bhaskar (2015:275)'a göre sosyal bilimlerin en önemli epistemolojik özelliği, doğa bilimlerinin aksine açık sistemler içinde bulunuyor olmaları sebebiyle "belirleyici test imkanının" prensipte imkansız oluşuna dayanmaktadır. Bu durum Bhaskar (2015:281)'ın savunduğu biçimiyle *transzendental realizmin; ampirik olanın sadece aktüelin bir alt kümesi, aktüelin ise reelin bir alt kümesi olduğu sayılısı ile yakından ilintilidir.*

Bu anlamda, mevcut ilişkilerin, ilişkiler çerçevesinde gözlemlenebilirlik olanağı kadar bu ilişkilerin arkasındaki sosyo-kültürel-tarihsel-ekonomik ve sosyo-bilişsel güçlerin de bir düşünümsellik konusu haline getirilebilmesi açısından bu türden bir perspektifin daha eleştirel bir derinlik ve ilişkiyelilik taşıyabileceği düşünülmektedir.

Sosyal bilimlerde ontolojik açıdan ilişki bağımlılığı kadar, Bhaskar (2015:274)'a göre, *praksis, kavram-dil ve uzay-zaman özgünlüğünü içeren jeo-tarihsellik* de önem taşımaktadır. Sosyal teori bu anlamda sosyal yaşam içindeki bireylerin dili, tarihi ve coğrafyasını da içerecek bir biçimde sosyal ilişki bağımlılığının kabul edilmesini içermektedir.

Öz-görünüş dikotomisini temele alan ve bu dikotomiye yönelik metodolojik açıdan sosyolojik bir araştırma programı geliştirme çabasındaki eleştirel realist perspektif bu noktada, görünen ilişkilerin arkasında onları üreten “nedensel” genel yapı ve mekanizmaların varlığını sorgulamayı ve kurgulamayı da içeren bir bilim anlayışı sunmaktadır ki çeşitli versiyonları ile daha derin ve eleştirel bir araçla donatılmış bir ilişkisellik potansiyeline işaret ediyor görünmektedir.

Powell (2015)’ın Elias’tan referansla belirttiği gibi anlık bir görüntünün ilişkileri gösterebileceğini düşünmek bir yanılgı türü içermekte ve anlık görüntüler sadece ilişkilerin çıkarılabileceği bir nesnel düzenlenmesini göstermektedir. Bu yönüyle, Norbert Elias’ın *süreç ve figürasyon* sosyolojisi, tüm sosyal bilimlerin, kesiştiği bir araştırma programı (Yontar 2000:113) olarak; insanları daima ilişkiler içinde “çoğul” dolayısıyla da figürasyonlar halinde birbirine sosyal olarak bağlı (socious); ve daima “değişken” olarak ele alan bir perspektiften ele almaktadır. Bu yönüyle Elias için “insanlık resminin” ana hatlarını insanların toplumsallığı ve bu toplumsallığın süreçsel değişkenliği oluşturmaktadır (Yontar 2000:15).

Elias’ın deyişiyle “İnsan bir süreçtir” (Elias, 1971:127). Ancak bu süreç anlık görüntüler üzerinden çıkarılamayacak bir biçimde, “...çok sayıda insanın irade ve planlarının karmaşık bir biçimde içiçe geçmesiyle, ilgili insanlar tarafından istenmemiş ve planlanmamış yapı ve süreçlere” karşılık gelen bir çerçeve içinde değerlendirilmeyi gerektirmektedir (Elias, 1977: 131).

Bir başka açıdan, Elias’ın yaklaşımı, yapıların, kurumların ve kültürün, gerek *sosyal praxis sistemi* (pratik bilginin dış-göstergebilimsel sistemi)¹⁴ olarak ve gerekse *sembolik bir sistem olarak* (bilişsel bilginin iç-göstergebilimsel sistemi olarak) kavramsallaştırılmasına karşılık gelen göstergebilimsel bir “kültür” kavramsallaştırması çerçevesinde; bireylerin karşılıklı ilişkileri çerçevesinde ve sosyalizasyon süreçleri içinde edindikleri “öznel gerçeklik döngüsü çerçeveleri”¹⁵ nin figürasyonları olarak özneler-arası “nesnel gerçeklik döngüsü çerçeveleri”, bir başka deyişle de yapılar, kurumlar ve kültüre karşılık geliyor görünmektedir.

---

¹⁴ Göstergebilimsel bir kültür kavramsallaştırılması modeli için bkz., Clair, R. N. St. (2009). Culture Theory. (<http://structural-communication.com/Summer-2009-Hum671/culture-theory-summer-2009.html>)’den aktaran Uluocak (2012:268).

¹⁵ Bknz. Uluocak (2011).

Bu perspektif içinde, *nesnel gerçeklik döngüsü çerçeveleri*; öznel gerçeklik döngüsü çerçevelerinin, pratik bilginin dış-göstergebilimsel ve bilişsel bilginin iç-göstergebilimsel düzeylerinin ilişkiselliğine karşılık gelen, anlamlardan formlara (epistemolojik düzey) ve formlardan anlamlara (hermeneutik düzey) doğru özneler-arasında ilişki bir karşılıklı etkileşimle işlerlik kazanan, yapılaştırılan bir üretici yapı ve mekanizmalar olarak anlam kazanmaktadır.

Bu anlamda, yapı, kurum ve kültür kategorileri; söz konusu gerçeklik döngüsü çerçevelerinin bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiler çerçevesinde (burada ve şimdi olmayanları burada ve şimdi kılma gücü olan dili de kullanmak suretiyle) örüntüleşmiş, yapılaşmış, boğum-demet, işlem-ağlarına karşılık gelmektedir.

Söz konusu ilişkisellik; Bhaskar(1998)'in tabakalaşmış sosyo-ontolojik perspektifi ışığında, reel olanı, ampirik ya da aktüel gerçekliğe, ontolojiye epistemolojiye indirgemeyen bir çerçevede ve doğa bilimleri alanından farklı olarak üretici yapı ve mekanizmaların insan etkinliği ve düşünürselliğine bağlı *dönüşümsel bir etkinlik modeli* içinde anlam kazanmaktadır.

Hermeneutik yönelim söz konusu bireylerin öznel “gerçeklik döngüsü çerçevelerinin” “neliğine” yorumlama temelli bir akıl yürütme stratejisi olarak “abdüksiyon mantığı” ile ulaşmaya çalışırken, realist tutum ilişki halindeki bireylerin öznel gerçeklik döngüsü çerçevelerinin, ilişki örüntü modellerinin çerçevelerinin (yapı, kurum, kültür) hipotetik mekanizmalarına yönelen, üretici yapı ve mekanizma temelli bir akıl yürütme stratejisi olarak retrodüksiyon mantığını kullanmaktadır ki ilişki sosyolojik perspektifler açısından bu iki düzeyin biraraya getirilmesine yönelik çabaların verimli perspektifler geliştirmesini muhtemel kılacağı aşıkardır.

Bu çalışma çerçevesinde nihai olarak, tümevarım ya da tümdengelim dayalı akıl yürütme stratejilerinin mekanik çıkarım mantığının yerine, aktör düzeylerinin yorumlanması çabalarını içeren *abdüksiyon (hermeneutik akıl yürütme stratejisi)* ve aktörlerin gerçekliğe ilişkin yorumlarının üretici yapı ve mekanizmalarına ilişkin olarak çıkarımlar yapmaya imkan veren *retrodüksiyon (realist akıl yürütme stratejisi)*

stratejilerini, bir araya getiren; hermeneutik temelli bir realist perspektifin, virtüel ampirik gerçekliğin genişliğine karşın sosyal bilimciler açısından ampirik olanın sınırlı deneyimini göz önünde bulunduran ve anlama ile açıklamayı, öz ile görünüşü ve faillik ile toplum, kurum ve kültürü bir araya getiren bir bireşim sergileyebilecek potansiyeller barındırdığı düşünülmektedir. Bhaskar’ın öne sürmüş olduğu gibi ampirik realizmin (pozitivizmin) ve hermeneutik perspektiflerin reel gerçekliği, ampirik-nesnel gerçeklik düzeyine indirgeyen yaklaşımlarının bu çerçeve içinde ilişkisel ve Bhaskarcı anlamda tabakalaşmış bir ontoloji ile aşılacağı düşünülmektedir.

İnsanın tür olarak “özgürleşme” problematiğinin tözsel olmaktan çok ilişkisel ve düşünümsel çerçeveler içinde ve birbirinin gözlerinin içine bakabilen bireylerden oluşan bir toplumsallık imkânı içinde gerçekleşebileceği düşünülmektedir. Sosyoloji pratiğinin ve teorik tavır alış arayışlarının temelinde bu türden bir arayışın etik çerçevelerinin yer aldığı düşünülmektedir.

Türkiye’de bugün normatif siyasete eklenmiş ve dokzosofik bir teknikere dönüşmüş sosyal bilim pratiği ve bu pratiği besleyen sosyo-ekonomik-kültürel-politik ve sosyo-bilişsel anlam çerçevelerinin dışına çıkabilecek bir özerk sosyal bilim alanı oluşturulabilmesinin olanağı olarak, yine tözlerden ziyade ilişkilere odaklanan perspektiflerin önem kazandığı düşünülmektedir. Ancak temel sorunun çok önemli olmakla birlikte sadece düşünümsellik sorunu olmaktan ziyade, tahakküm ve müdahalesizlik mekanizmalarını eş-zamanlı olarak içeren sosyo-kültürel yapı problematiği olarak ağırlığını hissettirdiği düşünülmekte ve sosyal bilim alanında bu türden yapısal mekanizmaların “beliriveriş”(emergent) lerin etkileri gözlemlenmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Archer, Margaret, (2015), “Kolektif Düşünümsellik: İlişkisel Bir Örnek”, **İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler**, (içinde), Ed. Christopher Powell, Francois Depelteau, Çev. Özlem Akkaya, İstanbul, Phoenix Yayınları, s. 225-250.

Archer, Margaret S., (2012), “Realizm ve Faillik Problemi”, (Çev. Vefa Saygın Öğüt), **Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar**, (içinde), Editörler: Güney Çeğin ve Emrah Göker, İstanbul, NotaBene Yayınları, s. 281-306.

Archer, Margaret, (1995), **Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach**, , Cambridge, New York, USA, Cambridge University Press,

Bauman, Zygmunt, (2003), **Modernlik ve Müphemlik**, (Çev. İsmail Türkmen), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Bhaskar, Roy, (2015), **Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş: Gerçekliği Geri Kazanmak**, (Çev. Beyza Sümer Aydaş), Ankara, NotaBene Yayınları.

Bhaskar, Roy, (1998), **The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences**, (Third Edition), London, Routledge.

Berger, L. Peter, Thomas Luckmann, (2008), **Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi**,(Çev. Vefa Saygın Öğüt), İstanbul, Paradigma Yayıncılık.

Bourdieu, Pierre, Loic J. D. Wacquant, (2003), **Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, (Çev. Nazlı Ökten), İstanbul, İletişim Yayınları.

Bourdieu, Pierre, (2006), **Karşı Ateşler**, (Çev. Halime Yücel), İstanbul, YKY Yayınları.

Bourdieu, Pierre, (2014), “Sosyal Uzam ve Sembolik İktidar”, **Seçilmiş Metinler**, (içinde), (Çev. Levent Ünsaldı), Ankara, Heretik Yayınları, s.191-212.

Cassirer, Ernst, (1953), **Substance and Function / and Einstein’s Theory of Relativity**, (Trans. William Curtis Swabey and Marie Collins Swabey), United States of Amerika, Chicago, The Open Court Publishing Company.

Çeğin, Güney, Emrah Göker, (2012), “Tözlere Elveda: İlişkisel Sosyolojinin Almeti Farikası”, **Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar**, (içinde), Editörler: Güney Çeğin ve Emrah Göker, İstanbul, NotaBene Yayınları, s. 11-22.

Çelebi, Nilgün,(2004) “Sosyolojinin Türkiye’deki Kurumsallaşması”, **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, 2. Baskı, Ankara, Anı Yayıncılık s.20-28.

Çelebi, Nilgün, (2007), **Sosyoloji Notları**, Ankara, Anı Yayıncılık.

Çelebi, Nilgün, (2015), “Sosyoloji Tarihimize Kısa Bir Bakış”, **Sosyoloji Konferansları: Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yılı Özel Sayısı**, Sayı:52, Yıl:2015-2, Kısım:1, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, s.13-28.

Depeltau, Francois, (2015), “İlişkisel Dönüşün Yönü Nedir?”, **İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler**, (içinde), Der. Christopher Powell, François Dèpelteau, (Çeviren: Özlem Akkaya), (Yayına Hazırlayanlar: Ali Esgin, Güney Çeğin), Ankara, Phoenix Yayınları, s.251-284.

Elias, Norbert, (1978), **What is Sociology?**, (Trans. Stephen Mennell and Grace Morrissey), USA, Hutchinson & Co. (Publishers) Ltd and Columbia University Press.

Elias, Norbert, (2000), **Zaman Üzerine**, (Çev. Veysel Atayman), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Emirbayer, Mustafa, (1997), “Manifesto for a Relational Sociology”, **American Journal of Sociology**, Vol. 103, No. 2 (September 1997), University of Chicago Press, pp. 281-317. DOI: 10.1086/231209

Emirbayer, Mustafa, (2012), “İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto”, **Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar**, (içinde), Editörler: Güney Çeğin ve Emrah Göker, İstanbul, NotaBene Yayınları, s.25-64.

Emirbayer, Mustafa, (2012b), “İlişkisel Dönüş: Geçmiş, Şimdi ve Gelecek”, **Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar**, (içinde), Editörler: Güney Çeğin ve Emrah Göker, İstanbul, NotaBene Yayınları, s. 7-10.

Emirbayer, Mustafa, (2015), “Mücadele Dili Olarak ilişkisel Sosyoloji”, **İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler**, (içinde), Ed. Christopher Powell, Francois Depelteau, Çev. Özlem Akkaya, İstanbul, Phoenix Yayınları, s.315-318.

Etil, Hüseyin, (2015), “Eleştirel Realizmin Açtığı Ufuk: Epistemik Hataya Karşı Ontolojik Dikkat”, Kitap İncelemesi: Roy Bhaskar, (2013), Naturalizmin Olanaklılığı, (Çev. Vefa Saygın Öğütle), Pratika Kitap, Ankara, **Modus Operandi**, Sayı:1, Mart, s. 295-299.

Göker, Emrah, (2010), “Devletin Sol Eli ve Sağ Eli”

[Erişim: <https://istifhane.files.wordpress.com/2010/05/devletinsolelivesageli1.pdf>]
[Erişim Tarihi: 2015]

Hadot, Pierre, (2011), **Wittgenstein ve Dilin Sınırları**, (çev. Murat Erşen), Ankara, DoğuBatı Yayınları.

Keat, Russel, Urry John, (1994), **Bilim Olarak Sosyal Teori**, (Çev. Nilgün Çelebi), İmge Kitabevi, Ankara.

Kivinen, Osmo, Tero Piironen, (2012), “Pragmatist Metodolojik İlişkiselciliğe Doğru”, **Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar**, (içinde), Editörler: Güney Çeğin ve Emrah Göker, İstanbul, NotaBene Yayınları, s. 165-192.

Latour, Bruno, (2008), “Tarde ve Toplumsalın Sonu”, (Çev. Fırat Berksun, Emre Koyuncu, P. Burcu Yalın), **Tesmeralsekdiz**, Yaz, Sayı:3, s.34-48.

Layder, Derek, (2013), **Sosyolojik Araştırma Pratiği: Teori ve Sosyal Araştırmanın İlişkilendirilmesi**, (Tükçe Söyleyen Serdar Ünal), Ankara, Heretik Yayınları.

Mardin, Şerif, (1992), **Din ve İdeoloji: Toplu Eserleri 2**, (5. Baskı), İstanbul, İletişim Yayınları.

Mouzelis, Nicos, (2012), “Öznelci-Nesnelci Bölünme: Aşmaya Karşı”, (Çev. Ümit Tatlıcan), **Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar**, (içinde), Editörler: Güney Çeğin ve Emrah Göker, İstanbul, NotaBene Yayınları, s. 193-216.

Öğütle, Vefa Saygın, (2010), “Roy Bhaskar’ın İlişkisel Sosyo-Ontolojisi”, [Erişim: <https://istifhane.files.wordpress.com/2010/07/bhaskar.pdf>] [Erişim Tarihi: 10.10.2015]

Petit, Philip, (1998), **Cumhuriyetçilik**, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Powell, Christopher, (2015), “Kökten İlişkicilik”, **İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler**, (içinde), Ed. Christopher Powell, Francois Depelteau, Çev. Özlem Akkaya, İstanbul, Phoenix Yayınları, s. 285-314.

Sen, Amartya, (2004), **Özgürlükle Kalkınma**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Simmel, Georg, (2009), **Bireysellik ve Kültür**, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul, Metis Yayınları.

Simmel, George, (2012), **Paranın Felsefesi**, (Çev. Yavuz Alogan ve Öykü Didem Aydın), İthaki Yayınları: Kuram, İstanbul, İthaki Yayınları: Kuram.

Tatlıcan, Ümit, Güney Çeğin, (2007), “Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği”, **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, (İçinde), Derleyenler: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İstanbul, İletişim Yayınları, s.303-366.

Uluocak, Şeref, (2008), “Şerif Mardin”, **Türkiye’de Sosyoloji: İsimler Eserler**, Der. Çığatay Özdemir, Ankara, Phoenix Yayınevi, s. 175-216.

Uluocak, Şeref, (2011), “Sosyo-Kültürel Yapı ve Kültür Coğrafyası Kavramları Üzerine Yapılandırıcı Bakış Açısından Model Önerileri”, **H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2011 Bahar, Ankara, Sayı:14, s.253-278.

Uluocak, Şeref, (2012), **Doğa Bilimleri Kültür Bilimleri Ayrımında Sosyolojik Açından Kuramlaştırma Sürecinin Tartışılması**, İstanbul, Kum Saati Yayınları,

Ünsaldı, Levent, (2014), **Sosyoloji Tarihi, Dünya’da ve Türkiye’de**, Ankara, Heretik Yayıncılık.

Wacquant J.D. (2003), “Sunuş”, Bourdieu, Pierre, Loic J. D. Wacquant, (2003), **Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar** (içinde), (Çev. Nazlı Ökten), İstanbul, İletişim Yayınları, s:13-25.

Yontar, Erk, (2000), “Norbert Elias’ın İnsan Bilimleri Kavramı ve Bilgi Sosyolojisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, *Uygurluk Süreci*, Bahar, Sayı:84, s.112-128.